



## Lelijk Noord-Nederland

Over imperfectie en esthetiek

## Rooksignalen

Niemeyer: dubieus product, geslaagde fabriek

# Nb

## Mooi Hoogeveen

Als je goed kijkt, is het er prachtig

## Andermans shit

Mest vervuult herstellende Drentsche Aa

## Vooraf

# Stom of cool?

Mijn blauwe stadsfiets is laatst beklad met graffiti. 'Kijk nou, wat stom!', zei ik tegen mijn vriend. Waarop hij zei: 'Hoezo, stom? Dat is toch cool?' Waarna hij me vertelde dat de krabbel de handtekening is van een bekende Groningse graffiti-artiest. Nog steeds had ik mijn fiets liever onbespoten gezien. Maar toegegeven, toen ik merkte dat mijn vriend de graffiti juist mooi vond, werd mijn blik ook wat milder. Wat het uiteindelijk is, stom of cool, lelijk of mooi, wie zal het zeggen? Esthetiek is moeilijk in feiten te vangen.

Toch wagen we in dit nummer een poging. Zo bepleit ik in een essay dat de vaak lelijk bevonden stad Hoogeveen best mooi is, als je goed kijkt. En de Waddenzee lelijk noemen? Nee, zo ver gaat Marc Argeloo niet, maar hij trekt wel in twijfel of de huidige staat de mooiste is. Verder laat Ineke Noordhoff zien hoe kwalijke meststort de ontwikkeling van het Drentsche Aa-gebied de afgelopen dertig jaar lelijk in de weg zat.

Iets wat zonder twijfel wel mooi is, is de prachtige tijd die ik heb gehad bij Noorderbreedte. Die loopt om allerlei redenen op zijn eind. Daar lees je meer over in mijn column van afgelopen 23 november op [noorderbreedte.nl](http://noorderbreedte.nl).

Adjunct-hoofdredacteur Tjessa Riemersma neemt tijdelijk mijn werkzaamheden over. Ik ben razend benieuwd wie er het team nog verder komt versterken. Houd [noorderbreedte.nl](http://noorderbreedte.nl) in de gaten om de vorderingen te volgen.

Ik wil graag iedereen – mijn collega's, maar zeker ook de trouwe lezers – ontzettend bedanken. Ik heb zo ongelooflijk veel mogen leren de afgelopen drie jaar, over journalistiek, Noord-Nederland, liefde voor het landschap en daarnaast over mezelf. Het was een onvergetelijke tijd, waarop ik met plezier en trots ga terugkijken. Maar voor nu: tot ziens!

**Bente van Leeuwen**

[redactie@noorderbreedte.nl](mailto:redactie@noorderbreedte.nl)

## Inhoud



38

### Stadsnomaden Hoendiep

'Ik ga hier alleen weg tussen zes planken.'



42

### Wat we gemeen hebben

Thijs Lijster pleit voor terugkomst van meenten.

02 **Waddencorrespondent**  
06 **NOORDWOORD**

10 **Men eet**

08 en 46 **Nieuwe Noorderlingen**

36 **In de breedte**

48 **Meer Noorderbreedte**

## Thema: **Lelijk Noord-Nederland**



14

### Mooi Hoogeveen

Scheidend hoofdredacteur Bente van Leeuwen stelt dat de plaats waar ze is opgegroeid mooier is dan hij lijkt.

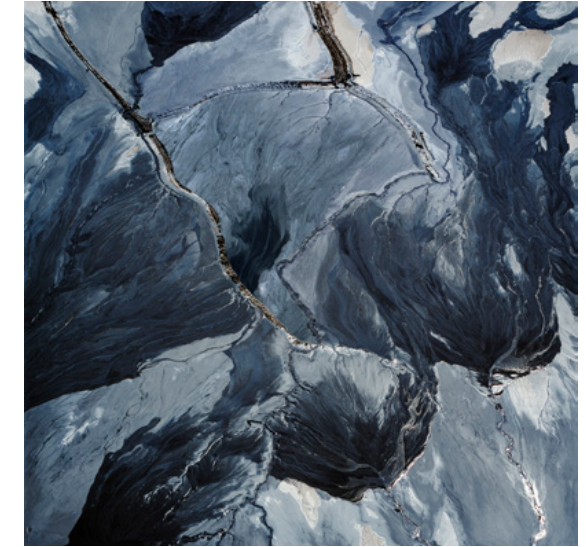
20

### Andermans shit

Dertig jaar onderzoek laat vervuiling in Drentsche Aa-gebied zien.

### Omslagbeeld

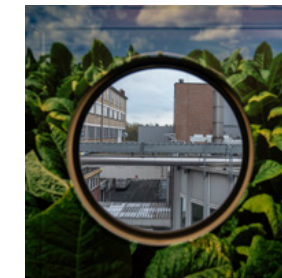
Straat-camouflage  
© Wytze Hoogslag



28

### Desolation Desert

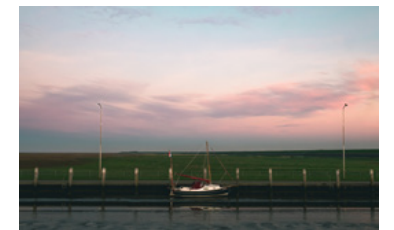
Noorderlicht laat lelijke lithium-productie in Chileense woestijn zien.



23

### Rooksignalen

De Niemeyer-fabriek is dicht, na ontelbaar veel stinkstokken te hebben geproduceerd.



32

### Herstel van de 'ware Wadden'

Volgens bioloog Marc Argeloo vinden we door onze natuuramnesie te snel iets mooi.

**Waddencorrespondent**

Journalist-filosoof Tjessa Riemersma volgt kritisch de ontwikkelingen in een van de mooiste maar ook kwetsbaarste gebieden van Nederland. Hij kan dit doen dankzij samenwerking tussen de Waddenacademie en Noorderbreedte.

**Beeld**  
Harry Cock

# ‘Als de gaswinning doorgaat, keten ik me vast aan de boortoren’

Lutz Jacobi neemt deze maand afscheid als directeur van de Waddenvereniging, in een politiek gezien rumoerige tijd voor het Wad.

*‘Ha, jonge, chef d’équipe! Wat hasto hjir moaie kalebassen’,* grapt Lutz Jacobi als de koffie op tafel komt. De vrolijke directeur van de Waddenvereniging doelt op de enorme sierpompoe die op het midden van het houten tuinmeubel ligt. We zitten vlak achter de zeedijk ten noorden van Sint Annaparochie bij restaurant De Zwarte Haan, een plek die Jacobi zelf heeft voorgesteld. Hoewel we krap in de tijd zitten, neemt het voormalige PvdA-kamerlid alle tijd om bij te praten met de eigenaar. Die doet vanavond de lichten uit om de geplande donkerte-loop niet in de weg te zitten en praat haar bij. ‘Ik blijf een volksvertegenwoordiger’, zal ze later in het gesprek zeggen als de zoveelste voorbijganger haar groet.

Deze maand neemt Jacobi afscheid van de Waddenvereniging. De afgelopen vijf jaar heeft ze zich namens de belangenclub verzet tegen allerhande economische activiteiten in het gebied. Toen Jacobi eerder dit jaar insprak bij een commissievergadering van de Tweede Kamer over de Wadden, was ze duidelijk. Wat het Wad volgens haar nodig heeft, is ruimte voor de zee, rust voor de natuur en een einde aan schadelijke activiteiten.

## Gaswinning Ternaard

Het is eind oktober en angstaanjagend behaaglijk voor deze tijd van het jaar. We dragen truien en dunne jasjes. Een paar dagen eerder hebben activisten in het Mauritshuis zich vastgelijmd aan het *Meisje met de parel* om hun ongenoegen te uiten over de aanhoudende afhankelijkheid van Nederland van fossiele energie.

De Waddenzee kan door zeespiegelstijging verdwijnen. Als die doorzet komt er een moment dat de zeebodem niet genoeg sediment vasthoudt om de zeespiegel bij te houden, het zogeheten knikpunt. Wadplaten raken dan permanent onder water en belangrijke foerageerplekken gaan verloren. ‘Als dat gebeurt is het een gigantische ramp’, aldus Jacobi.

‘Wat je dus vooral niet moet doen, is bodemdurende activiteiten toelaten in het gebied. De zoutwinning heeft nog een vergunning tot 2060. Ik heb nog nooit zoutwinning gezien waarbij de cavernes niet in elkaar ploffen, dus daar gaat nog wel een ramp gebeuren. En dat ligt helemaal niet ver van een enorme foerageerplaat. Ook komt er misschien gaswinning in Ternaard.’

Het Staatstoezicht op de Mijnen (SodM) stelde vorig jaar echter nog dat die gaswinning, mits goed gecontroleerd, zonder natuurschade kan. ‘Het SodM kijkt alleen maar naar dat ene stukje’, zegt Jacobi opgewonden. ‘Maak me niet boos. Wat doet de gehele optelsom van effecten voor de zee? Daar kijkt het SodM niet naar. Ik ben daar zeer kritisch op. Er zijn rond de gaswinning zoveel onzekerheden, dat je die niet moet willen vanuit het voorzorgsbeginsel.’

‘Ik verdom het om me erbij neer te leggen’, gaat ze verder. ‘Niemand begrijpt in het Nederlandse kabinet blijkbaar hoe uniek de Waddenzee is en hoe trots je daarop zou moeten zijn. Hij is het grootste *wetland* van de wereld. Daarover is met UNESCO een Werelderfgoed-verdrag getekend en daar moet je je aan houden. Nederland, en dat geldt ook voor de gemeenten en provincies, draait nu zijn kont om, is het verdrag alweer vergeten en geeft overal vergunningen voor.’

Een definitief besluit over de gaswinning is er nog niet als dit artikel naar de drukker gaat. Sinds kort bemoeit UNESCO zich ook zelf actief met de zaak. Eerder dit jaar liet de organisatie weten niet overtuigd te zijn dat de gaswinning zonder gevaren kan plaatsvinden. Er is al sprake van geweest dat Nederland de Werelderfgoed-status kwijtraakt als de gaswinning doorgaat.

‘Daar is de Waddenzee ook niet mee geholpen’, voegt Jacobi toe. ‘Ik zou zeggen: schaam je diep Nederland, dat die status al ter discussie staat. UNESCO moet het kabinet dwingen tot herstel en verbetering.’ Ik krabbel wat in een schriftje, Jacobi kijkt me aan: ‘Dit moet je erg vinden, ik zie bij jou de verontwaardiging nog niet.’ Ze wil ook bij anderen emoties zien als het over het Waddengebied gaat, zoals ze die zelf ook voelt. Ik antwoord dat ik als journalist enige afstand moet bewaren en haar de moeilijke vragen stel om zo tot het beste antwoord te komen. ‘Het allerbeste antwoord?’ Ze tikt twee keer met de vuist op tafel: ‘Stop schadelijke activiteiten!’

### Sociaaldemocraat

Komen haar idealen als natuurliefhebber ooit in botsing met de idealen die ze heeft als sociaaldemocraat? Twijfelt ze bijvoorbeeld weleens aan haar inzet om de gaswinning tegen te houden, energiekabels naar windparken te vertragen, terwijl de energieprijzen ondertussen door het plafond gaan?

‘Ik heb nog nooit zwart-op-wit gekregen dat we absoluut niet zonder het Waddengas kunnen. En stel, het gas is voor stad en vaderland onontbeerlijk, dan ben ik nog fideel genoeg om te zeggen dat gaswinning kan. Maar dan zeg ik ook: welke keuzes maken we? Gooien we



dan de zoutwinning eruit? Je kunt wel economische activiteiten in het gebied hebben, maar het is een keer klaar. Als je zout- en gaswinning toelaat, diepe geulen baggert en ook nog intensieve visserij toestaat, allemaal terwijl je in de visies “de natuur op één” hebt staan, denk ik: toedeledokie.’

Jacobi uit zich daarom kritisch over de Waddenagenda 2050, die het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat een paar jaar geleden heeft opgesteld met regionale overheden. Dat visiedocument moet als leidraad gelden voor het toekomstige beleid rond de Waddenzee, maar harde keuzes zijn daarin wat haar betreft niet gemaakt. ‘Het is een grabbelton, alles moet maar kunnen. Het ontbreekt in die visie aan een duidelijk beleidskader waarin staat wat de Wadden verder helpt en wat niet.’

Om die reden weigerde de Waddenvereniging onder Lutz Jacobi ook deel te nemen aan het Omgevingsberaad, één van de drie organen die samen de nieuwe beheerstructuur van de Wadden moeten worden. Zo lang er geen duidelijke keuzes zijn gemaakt, voegen extra overleggen en beslisprocessen volgens haar alleen maar meer toe aan de ‘bestuurlijke spaghetti’.

‘Ik ben sociaaldemocraat en kom op voor wat kwetsbaar is en zich niet kan verdedigen. Hier is dat de Waddenzee. Maar het klopt dat soms het ene kwetsbare tegenover het andere kwetsbare staat. Dan moet je de beste oplossing zoeken.’

Ik vraag haar hoe ze dan naar de visserij kijkt, aangezien de Waddenvereniging aanstuurt op gebiedssluitingen en uitkoopregelingen. ‘In de visserij is hetzelfde aan de hand als in de landbouw: ze is te industrieel. Veel vissers zien zelf ook dat het anders moet. Bij de eerste sanering hebben er al negentien zich aangemeld. De keuze is daar dat je mensen netjes moet behandelen, maar uiteindelijk moet het duurzamer. Nu spreek je mij aan op de vissers, en dat mag, maar mijn standpunt is dat het ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij hier niet voldoende stuurt. Dat geeft al jarenlang vergunningen af die onhoudbaar zijn. Als de natuurorganisaties vervolgens aangeven dat het zo niet werkt, krijgen die de kous op de kop omdat ze zouden polariseren. Weet je hoe dat komt? Zestien jaar geleden, toen ik nog als kamerlid werkte, was ik al met vissers in gesprek over deze zelfde problematiek. Die vergunningen deugen al jaren niet! We hebben een ministerie nodig dat beleid maakt, dat stuurt, dat keuzes maakt en daarbij helpt. Als je dat aan de samenleving overlaat, vliegen wij elkaar in de haren – en bedankt!’

### ‘Niet vernielen’

Gevraagd naar haar kijk op de klimaatacties in de musea, reageert Jacobi dat de Waddenvereniging daaraan nooit zal meedoen. ‘Ik wil me niet vereenzelvigen met vernieling. Dat doe je niet en daar is de Waddenzee niet mee geholpen. Ik schrijf liever een open brief, geef een interview af. We hebben Wiebes mee het Wad op genomen. Dat kun je activistisch noemen, of niet activistisch genoeg, maar het helpt wel om die man met de neus op de feiten te drukken. Ik heb wel gezegd: als de gaswinning bij Ternaard doorgaat, ga ik me aan de boortoren vastketenen. Maar het Mauritshuis heeft er niets mee te maken, dus dat laat ik erbuiten. Ons doel is ook om de harten van mensen te veroveren

voor dit gebied: excursies organiseren voor jongeren en ondernemers, films als *The Silence of the Tides* op verschillende plekken in Nederland laten zien.’

‘Wat een vrolijk gesprek’, merkt Jacobi dan lachend en met licht sarcasme op. We verlaten het terras en lopen de dijk op, langs het monument van Anita Andriesen, de PvdA-politica uit Sint Annaparochie. ‘Dat was een groot talent, een stoere vrouw.’ Het is maar de vraag of Jacobi ooit met pensioen gaat. Afgelopen zomer is ze toetreden tot het landelijke partijbestuur van de PvdA, een functie waarmee ze nu druk is.

## ‘Het allerbeste antwoord? Stop schadelijke activiteiten!’

Er is voor haar ook genoeg om trots op te zijn. ‘Op de strijd tegen de gaswinning bij Ternaard ben ik trots, maar ik ben nog trotser als we die winnen.’ Heeft ze daar vertrouwen in? ‘Soms denk ik dat het goed gaat komen. Maar onderschat niet de macht van Economische Zaken, als je ziet hoe dat met Groningen omgaat. We zitten hier in een gebied dat ver van de beleidsbepalers afstaat. Ze moeten niet zeuren bij de Wadden, is de gedachte.’

Jacobi spreekt met veel enthousiasme over de vismigratierivier, een open verbinding tussen IJsselmeer en Waddenzee voor vissen die zowel in zoet als zout water leven. ‘Het Wad moet zo veel mogelijk zachte randen krijgen, waar uitwisseling is tussen zoet en zout en vissen vrij kunnen migreren. Nu is de zee ingepakt met harde dijken.’ Ze heeft daarom ook goede hoop voor het Lauwersmeergebied, waar nu langzaam stappen gezet worden voor een uitgebreid meetnet rondom het zout. ‘Dat is de eerste stap naar een brakker Lauwersmeer.’ Maar het meest trots is ze op CleanUpXL. Nadat vrachtschip MSC Zoe in 2019 meer dan driehonderd containers had verloren boven de Wadden, was het gebied bezaaid met rommel. De organisatie regelde duikers en vrijwilligers voor een grootschalige opruimactie. Eerder dit jaar was al 90 duizend kilo afval verzameld. ‘Ik vond het heel erg wat daar gebeurde. Toen zeiden we: dan gaan we zelf aan de slag. Daar hoort de Waddenvereniging voor te staan.’ •

Noorderbreedte geeft een podium aan NOORDWOORD, de organisatie die vanuit de stad Groningen het enthousiasme voor literatuur aanwakkert. Elk kwartaal lees je van een literair talent één column in het blad en twee columns online. Nu Anna Dijk.

Collage van bloemschikboeketten,  
geïnspireerd op de verhalen van  
Anna Dijk

Bloemenweides, fladderige rokken, hangplanten en een enkele loslopende kip. In de wereld van *cottagecore* zijn de aardbeien altijd rijp, kun je zomaar even een brood bakken voor de lunch en krijg je nooit vlekken op je zomerjurk.

*Cottagecore* bestaat voornamelijk online op platformen als TikTok, Pinterest, Instagram en Tumblr. Foto's, video's en illustraties creëren een tijdloos buitenleven waarin handgemaakte producten, groen en een gebrek aan moderne technologie centraal staan.

Het is romantisch en zorgeloos. Op het eerste gezicht oogt het nogal naïef. Leuk hoor, die groentetuin, dat zelfgebakken brood en die handgemaakte jurk, maar daarvoor moet je toch wel even iets harder werken dan sociale media suggereren.

Maar dat is precies de bedoeling: *cottagecore* gaat niet over de werkelijkheid. Mensen die zich ermee bezighouden, zijn over het algemeen niet daadwerkelijk van plan om hun baan op te geven, naar het platteland te trekken en als een hobbit te gaan leven. Ze koesteren een fantasie. Daarin is kijken naar een mooie groentetuin belangrijker dan er een aanleggen.

*Cottagecore* doet me denken aan een motief dat al eeuwen te zien is in westerse kunst. In het toneelstuk *Granida* van P.C. Hooft, de briefroman *Het lijden van de jonge Werther* van Johann Wolfgang von Goethe en op schilderijen van John Constable wordt het plattelandsleven afgebeeld als simpel en nobel. *Cottagecore* doet me ook denken aan de Franse koningin Marie Antoinette, die bij het paleis



Heleen Haijtema

# Cottagecore

Versailles een nep boerendorpje liet bouwen waar ze rondliep in romantische fladderjurken en waar iemand de hele dag bakte zodat het er altijd naar vers brood rook. Deze tamelijk denigrerende afbeeldingen van het plattelandsleven hebben vrij weinig te maken met de realiteit. Ze zijn bedoeld voor vermogende stedelingen en edellieden die even willen ontsnappen aan het drukke, overvloedige, stadse leven en zich willen verliezen in een fantasie vol rust en eenvoud – de boer is immers altijd gelukkig. Armoede en ziekte komen niet voor in deze fantasie, en klassenongelijkheid wordt niet bevestigd, maar eerder verheerlijkt.

Het grote verschil tussen het historische plattelandsmotief en *cottagecore* is dat het laatste veel democratischer is. Je hoeft tegenwoordig geen schilderij aan te schaffen of een nep dorp te laten bouwen. Online is fantasie voor iedereen toegankelijk.

Maar de online wereld is ook vluchtig. Sommige mensen proberen de fantasie daarom in het echte leven vast te houden door te consumeren: ze kopen extra kamerplanten, nieuwe jurken of een picknickmand die ze nooit gaan gebruiken.

Gelukkig zijn er ook mensen die zich door *cottagecore* laten uitdagen om zelf eens iets te maken. Want wie een zelf aangelegde groentetuin wil, moet die zelf aanleggen. Wie een zelfgebakken brood wil, moet dat zelf bakken. Wie een met eigen hand genaaide blouse wil, moet die met eigen hand naaien. Die mensen gaan verder dan het romantische ideaal dat ze op Instagram zagen, om verliefd te worden op het harde werken dat erachter schuilt. •

# Profvoetballer of priester?

Hoe zou het Karol Mielnik zijn vergaan als hij zijn knie niet kapot had gevoetbald? De Poolse Mielnik (41) tekende op zijn achttiende een profcontract bij Varta Start Namysłów. De verdediger droomde ervan op een dag te schitteren bij zijn favoriete club Manchester United. Maar na twee jaar maakte hij een fatale beweging en moest hij het veld op een brancard verlaten. De hand van God? Niets in ons leven gebeurt toevallig, als je het Mielnik vraagt.

Met zijn voetballdroom in duigen, besloot hij naar het seminarie te gaan. In de pubertijd meed hij de kerk weliswaar drie jaar, toch is hij overtuigd katholiek. Sinds februari 2020 is hij priester in de parochie Maria, Hertogin van Drenthe in Zuidoost-Drenthe. In Nederland woont Mielnik al vanaf augustus 2007, drie maanden na zijn priesterwijding. Een Limburgse stichting, die Poolse priesteropleidingen ondersteunt, had gevraagd of er Poolse seminaristen waren die in Nederland wilden komen werken. Mielnik liet zijn gedachte missionaris te worden rusten en meldde zich aan. Op het grootseminarie Rolduc in Kerkrade leerde

hij eerst in acht maanden Nederlands. Daarna was hij kapelaan in verschillende parochies in Noord-Limburg. Na bijna twaalf jaar Limburg zou de bisschop weleens aankaarten dat het tijd was voor verandering, wist hij. Maar Mielnik vroeg toch een week bedenktijd toen de parochie Maria, Hertogin van Drenthe in beeld kwam. Hij zocht op wat voor streek Zuidoost-Drenthe is en hoe de parochie is. Na een weekend was hij eruit. Een priester gaat immers daar waar hij nodig is.

Mielnik bewoont de pastorie bij de Sint-Willehaduskerk in Emmer-Compascuum, een van de vier parochiekerken. Als kapelaan of pastor – officiële parochie-vicaris – doet hij alles wat een pastoor doet, alleen heeft hij geen bestuurlijke verantwoordelijkheid. De pastoor van de parochie, die in Klazienaveen woonde, was trouwens ook een Pool. Hij is net naar het bisdom Breda gegaan. In Zuidoost-Drenthe moesten ze wennen aan een buitenlander op de preekstoel. Maar ze zijn vooral blij dat ze nog een priester hebben.

## **Karol Mielnik**

Geboren 6 mei 1981 in Namysłów, in het zuidwesten van Polen

Is priester in de parochie Maria, Hertogin van Drenthe

Noorderling sinds februari 2020

Woont in pastorie van de Sint-Willehaduskerk in Emmer-Compascuum

Komt uit Horst aan de Maas, Noord-Limburg  
Huisgenoot hond Spike



Mielniks ervaring tot nu toe is dat Drenten directer zijn dan Limburgers. Ze zeggen wat ze denken. Ook als dat hard is. Achter de gedachtes van de mensen zit niets verborgen. In Limburg overkwam het hem meer dan eens dat iemand de ene dag dit beweerde en de volgende dag het tegenovergestelde. Drenten zijn soms wel lastig te verstaan. Ze slikken de laatste letters van woorden in. Zelf spreekt pastor Mielnik Nederlands met een zachte g. Hond en trouwe metgezel Spike verhuisde mee uit Limburg. De wandelingen met Spike vergemakkelijken de kennismaking met parochianen en dorpsgenoten. Corona heeft de integratie in Drenthe wel wat vertraagd. Mielnik kon nog net een keer meedoen aan de plaatselijke carnavals-

optocht, verkleed als Aladin, met een tulband. Daarna ging alles op slot. Hij woonde nog maar drie weken in het dorp. Nu maakt de pastor een inhaalslag. Hij deed dit jaar mee aan *The EmmercomPassion*, een lokale variant op de landelijke hit *The Passion*. En onlangs wandelde hij mee met een vredeswandeling naar de Duitse grens. In Limburg speelde hij zaalvoetbal met de oudere misdienaars. En met hem als trainer won een voetbalteam van jongens en meiden drie keer achter elkaar een toernooi. Kapelaan Mielnik zou in Emmer-Compascuum graag met de veteranen willen voetballen, maar dat kan niet. De veteranen trainen en spelen in de weekenden, en dan gaat de kerk voor. •

**Men eet**

Voor de rubriek 'Wiens brood' gingen Freya Zandstra en Dorine van den Beukel vanaf 2015 op culinaire expeditie door Friesland, Groningen en Drenthe. Voor 'Men eet' beantwoorden ze de prangende vraag: hoe snel kan de voedseltransitie gaan?

# Ontbijt met goede bedoelingen

**Ons voedselsysteem heeft een prijskaartje: de ineenstorting van de natuur. Hoe verloopt de voedseltransitie in de supermarkt, waar we drie kwart van ons voedsel kopen?**



Onze voorraadkast puilt uit van de goede bedoelingen, bekenden we drie jaar geleden op deze plaats. Gevuld met verantwoorde kaas van de bd-gruttoboer hier vlakbij, een enkel lapje vlees van diezelfde boerderij en nagenoeg honderd procent groenten van eigen teelt. Op de plank boven het aanrecht staan glazen potten gevuld met bloem, havermout, bonen, rijst en muesli – met buurtgenoten in grootverpakking ingekocht, zodat we veel plastic verpakking besparen. Zulke goede bedoelingen dus.

De energie voor dit stukje is afkomstig van **1)** zonnepanelen die de laptop voeden, **2)** koffie, gezet van bonen van het huismerk van de supermarkt in de buurt, met biomelk van diezelfde winkel, **3)** volkoren boterhammen, niet-bio van de bakker in het dorp, belegd met roomboter en plakjes vegan worst van de supermarkt. Ondanks al die goede bedoelingen, zijn er voor ons ontbijt aardig wat voedselkilometers afgelegd (koffiebonen uit Latijns-Amerika en sojabonen uit China dan wel de VS), productieprocessen in fabrieken doorlopen (plakjes broodbeleg), dieren uitgemolken (melk en boter) en pesticides gespoten (tarwe in niet-biologisch brood).

## Verantwoord vernisje

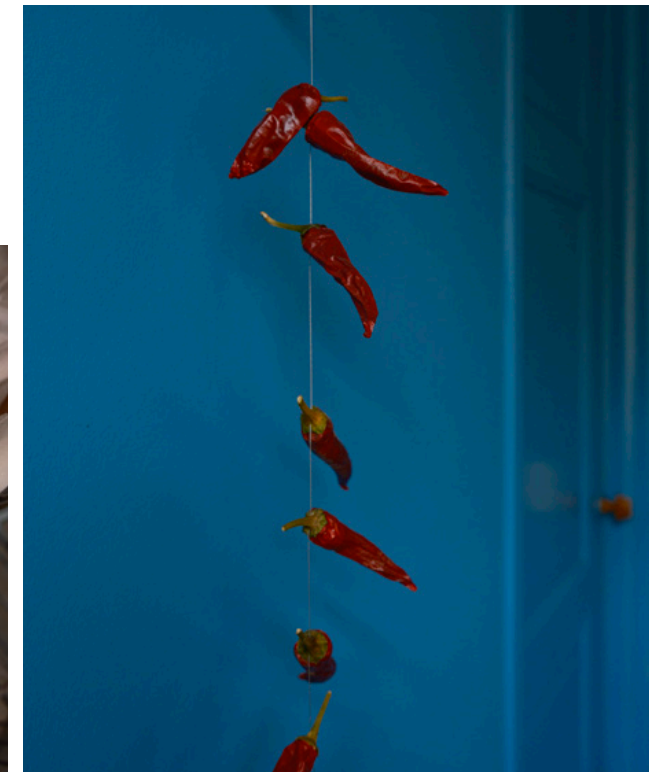
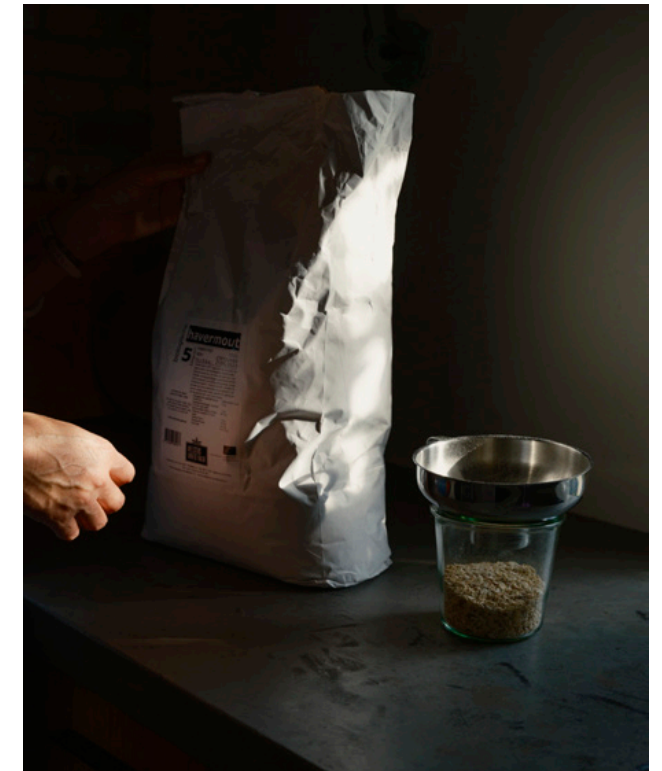
Ook met goede bedoelingen zijn we op het plateland vaak nog steeds afhankelijk van de supermarkt en de voedselomgeving waarin we wonen. Die supermarkt vindt dat wij het zijn die moeten veranderen. In discussies over een duurzamer voedselsysteem – neem de stikstofdiscussie – betreft hij nogal eens de stelling dat hij toch vooral doorgeefluik is tussen producent en consument.

Hoe komt het nou toch dat het maar niet wil lukken met de voedseltransitie in de supermarkt? Waarom ligt die nog steeds vol met zielig vlees, veel voor weinig, zoet, zout en vet, ongezonds met een vernisje van verantwoord?

'Jij en ik zijn de schuld', zegt Paul Moers, supermarktdeskundige. 'De Nederlander is zo opgefokt op koopjes aan het jagen, dat de supermarkten hier een ongekennde strijd met elkaar uitvechten.'

**Beeld**

Marieke Kijk in de Vegte



Alleen in Polen en Portugal zijn de supermarkten goedkoper. Hier is 25 procent van het winklassortiment in de aanbieding. Want daar houdt Nederland van, dat zie je al sinds de zeventiende eeuw.’

Volksaard is ook een verklaring die Michaël Wilde aanvoert, directeur van Bionext, de ketenorganisatie voor de biologische sector. ‘We zijn zuinig en verwend: prijs en gemak, daar gaat het om. En we wonen in een verstedelijkt gebied, waar we weinig connectie meer hebben met de herkomst van ons voedsel. Ik kom net terug uit Denemarken, waar je in de supermarkt een heel ander beeld aantreft. De Denen, maar ook Duitsers, Zwitsers en Oostenrijkers hebben veel meer verbinding met de oorsprong van hun eten. Ze kennen de boeren, het landschap, daar hechten ze grote waarde aan.’

Denk even aan de amechtige kreet ‘Trots op de boer’ op trekkers, spandoeken en autoramen. Als een smeekbede: ‘Wees nou toch trots op ons.’ Best begrijpelijk, want waar andere West-Europeanen weglopen met hun boeren, is ‘boer’ in Nederland nog gewoon een scheldwoord. Met argumenten als ‘We zijn de grootste agro-exporteur ter wereld’ en ‘Wij voeden de wereld’ win je geen consumentenhart. Helemaal niet als dat zo zichtbaar ten koste gaat van het ecosysteem. Hoe wrikken we die houdgreep van bulkproductie, agro-industrie, landbouwsubsidies en supermarktcontracten los om ruimte te geven aan eerlijke prijzen, gezonde bodems en herstel van de biodiversiteit? ‘Wat ik in Nederland mis,’ zegt Wilde, ‘is het gevoel van gezamenlijkheid. Ik heb vaak het gevoel dat wij als bio-sector alleen de verantwoordelijkheid hebben. In Denemarken zagen we betrokkenheid uit alle lagen: van de supermarkten en producenten tot allerlei maatschappelijke organisaties.’

Uit onderzoeken van het Planbureau voor de Leefomgeving blijkt keer op keer dat de Nederlandse burger wel duurzamer wil, maar vindt dat de overheid daar de verantwoording

voor moet nemen. ‘Houd toch op’, briest Paul Moers door de telefoon. ‘Zo vermoeiend, dat de staat dat voor je moet regelen. In 1900 gaven mensen de helft van het inkomen uit aan voeding. Nu is dat nog 10 tot 12 procent. Maar we geven wel steeds meer geld uit aan vakanties, concerten en telefoons. Daar zijn de boeren het slachtoffer van.’

‘Eetgedrag is sterk sociaal-cultureel bepaald en veel minder dan je denkt een individueel proces’, stelt Natascha Kooiman van de Transitiecoalitie Voedsel. ‘Uit de gedragswetenschap leren we dat eetgedrag wordt bepaald door je voedselomgeving (hoe kom je aan je eten?), door vaardigheden (hoe maak je een lekkere maaltijd?) en door je cultuur (wat is een lekkere maaltijd?).’

We vertellen Kooiman over het beschamende ontbijtje van vanochtend en voelen ons opgelucht dat we er zelf ook niets aan kunnen doen. Ze is het niet eens met de stelling dat het allemaal aan ons als consumenten ligt. ‘Je hebt de keuze uit wat je aangeboden wordt en die keuze wordt ook nog sterk bepaald door wat normaal is om jou heen. Gemiddeld kookt een Nederlander vijftien recepten, het gemiddelde eetcafé heeft kipsaté, steak en geitenkaassalade op de kaart: dat is normaal. Aan de voedselomgeving – wat is er te krijgen op jouw route van A naar B? – kunnen overheden van gemeentes tot het Rijk veel verbeteren om gezondere keuzes mogelijk te maken. Bijvoorbeeld door vast te leggen waarvoor reclame mag worden gemaakt.’

## Noordertrots

Deze zomer waren er vanwege de teruglopende vraag naar biologische groenten tonnen broccoli over bij telers in Noordwest-Fryslân. De noordelijke supermarktketen Poiesz kocht 10 duizend kilo biologische broccoli die op de composthoop dreigde te belanden. Onder het motto: ‘Heel Fryslân moet aan de broccoli’ bracht de keten die aan de man. Dat lijkt ons precies de ‘*wir schaffen das*’-mentaliteit die nodig is om de voedseltransitie in de supermarkt aan het rollen te brengen.

Poiesz heeft bovendien met het eigen merk Noordertrots een aardig paradepaardje op stal. Onder die naam verkoopt de keten zuivel en eieren van lokale leveranciers, die wat extra’s krijgen voor hun werk ten bate van de biodiversiteit. Aan een reportage over de plaats van de supermarkt in het transitiekrachtenveld wil men op het Sneker hoofdkantoor jammer genoeg niet meewerken. En we keken er nog zo naar uit om de verantwoordelijkheid voor ons berouwwolle ontbijtje met de directie te bediscussiëren.

## True pricing

Natascha Kooiman prikt met plezier nog een transitiezeepbel kapot: ‘Je moet je niet blindstaren op lokaal om het grote verschil te maken. En ook niet op voedselverspilling voorkomen. Dat is allemaal belangrijk, maar de meeste impact voor duurzaamheid maak je door meer plantaardige en minder dierlijke eiwitten te consumeren en produceren. Simpelweg omdat er zes tot vijftien keer meer land nodig is om vlees en zuivel te produceren.’



Komen we dan toch ook nog weg met dat vegan broodbeleg op soja-basis? ‘De vergelijking tussen vlees en vleesvervangers op gezondheidswaarde is geen eerlijke, omdat vlees thuis nog gezouten en bewerkt wordt. Voor de gezondheid maakt het niet uit, maar voor de duurzaamheid maakt het een groot verschil. Vleesvervangers kun je bovendien zien als een tussenstap in de transitie naar meer vers en onbewerkt plantaardig eten, bij wijze van overgangsdieet. Soja wordt zó gebasht, maar 75 procent van alle soja gaat naar vee, zodat we het daarna toch eten. Als die soja wordt gevoerd aan koeien, waarvan de melk tot yoghurt verwerkt wordt, ben je met een bakje yoghurt veel slechter uit dan met je plakje sojaworst op brood.’

Toch kost die vegaworst € 2,49 per ons en yoghurt € 1,25 voor een liter. En kosten de huiskoffiebonen € 4,99 per kilo en die fijne biologische € 9,99. *True pricing* is het systeem waar Bionext en de Transitiecoalitie, en vele andere partijen, voor pleiten. Reken de kosten door van de bodemdegradatie, het biodiversiteitsverlies, de verslechterde waterkwaliteit en alle andere gevolgen van ons huidige voedselsysteem. De milieuschade, maar ook de maatschappelijke schade, die de productie van onze voeding veroorzaakt, moet worden doorberekend, zodat glashelder zichtbaar wordt dat goedkoop voedsel in feite onbetaalbaar is. Dat een avocado van € 0,99 een veelvoud moet kosten als je doorrekent wat het kost om de schade aan de bodemvruchtbaarheid, de waterkwaliteit en de biodiversiteit te herstellen die de teelt in enorme monoculturen veroorzaakt. Tel daarbij de uitstoot van het vliegtuig dat de vrucht vervoert en hij is op slag onbetaalbaar. De avocado is een dankbaar slachtoffer – dat we toch al niet aten, is het wel? – maar ook Argentijnse biefstuk en onze eigen gifpiepers, plofspekjes en melk van groene woestijnweiden krijgen met *true pricing* een heel ander prijskaartje. Michaël Wilde: ‘En waarom zul je dan nog niet-duurzame producten aanbieden? In de Plus is alle dagverse zuivel biologisch, zodat je als consument niet hoeft te kiezen.’

‘Heffingen aan de bron’, bepleit Kooiman daarom. Neem kunstmest, stelt Wilde. ‘Die is de grote uitstoter van stikstof, dus er moet een hoge heffing komen op het gebruik ervan. Iedereen wijst nog naar anderen die zo’n regeling moeten invoeren, maar regel dat gewoon met elkaar en met Europa. Later zul je denken: waar wachtten we toen nog op?’ ‘*Share holder value* is gewoon een strop om onze nek’, verzucht Paul Moers, het slagveld overziend. Kooiman vindt dat bedrijven daarom behalve winst, ook ecologische, sociale en ethische meerwaarde op de balans moeten zetten. Zodat meegerekend wordt wat het herstel van veroorzaakte milieuschade als gevolg van die winst kost. Wie er aan zet is om een cruciale pion te verzetten? ‘Transitie hangt niet van één speler af’, zegt Kooiman, ‘maar het is een dynamiek waarin we allemaal aan zet zijn.’ •



# Lelijk Noord- Nederland



Denk eens aan een hond met drie poten. Is die per definitie lelijk? Of kan die net zo goed lelijk als mooi zijn? Of is-ie misschien mooi, in al zijn imperfectie, juist door de missende poot? En wie bepaalt dat? Over dit soort moeilijke esthetische vragen gaat dit thema. Bij Noorderbreedte houden we van het Noord-Nederlandse landschap. Maar dat betekent niet dat we denken dat het perfect is. We zien heus dat sommige dingen lelijk zijn. In dit thema belichten we die lelijkheid en vinden we, vaker dan eens, toch een sprankje schoonheid.

Daarbij kan iets lelijks ook grappig zijn. Van dat gegeven maakt fotograaf en grafisch ontwerper Wytze Hoogslag dankbaar gebruik. Hij laat de subjectiviteit van schoonheid zien en speelt met cynisme, zo maakte hij een serie *fockups* (in plaats van *mockups*). Voor Noorderbreedte schoot hij heerlijk semi-romantische beeld van Hoogeveen.

**Mooi en lelijk kunnen naast elkaar bestaan. Kijk maar naar Hoogeveen, waar Bente van Leeuwen opgroeide. Het is er prachtig, zolang je maar weet hóe ernaar te kijken.**

# Mooi Hoogeveen

‘Ik ben opgegroeid op Siberië’, antwoord ik als mensen mij vragen waar ik vandaan kom (ja, ‘op’ en niet ‘in’, al is het geen eiland). Na een glazige blik voeg ik toe: ‘een gehucht net buiten Stuifzand, in Zuid-Drenthe’. Pas als mensen dan nog doorvragen vertel ik dat het een dorpje aan de rand van Hoogeveen is. Stom eigenlijk, ik heb zulke fijne herinneringen aan mijn jeugd in Hoogeveen. Waarom die omweg?

Het beeld dat mensen soms van Hoogeveen hebben, past niet bij mijn mooie herinneringen, dus roep ik dat beeld niet graag bij anderen op. Dat beeld ga ik proberen te weerleggen, want dat verdient Hoogeveen. Als je goed genoeg kijkt, is het namelijk een prachtig stukje Noord-Nederland.

## Reputatie

Persoonlijke verhalen en ervaringen kleuren het beeld dat jij, als individu, hebt van een plaats. Dat maakt een algemene reputatie moeilijk te vangen. Als ik dan toch een poging durf te wagen, stel ik dat Hoogeveen niet al te best bekendstaat, heus niet slecht – maar het is geen droomplaats. Het is een prima plek om te wonen, een beetje het Hoogezand van Groningen, of het Drachten van Friesland. Allemaal niks mis mee, maar grote trekpleisters zijn het niet.

Waar dat vandaan komt is lastig te zeggen. Het zal vast iets met de geschiedenis van Hoogeveen te maken hebben. Ik heb laatst voor het eerst *Publieke werken* van Thomas Rosenboom gelezen, waardoor ik die geschiedenis van bijna vierhonderd jaar een stuk beter leerde kennen. Die is er een om trots op te zijn: een verleden van armoede en veenontginning, vol harde werkers en dappere mensen, een plek van handel en bedrijvigheid.

‘Historisch besef is in Hoogeveen ver te zoeken’, schreef journalist Bert Nijmeijer in 2017 in Noorderbreedte. Museum De 5000 morgen had toen net zijn deuren gesloten en vele prachtige oude panden gingen tegen de vlakke voor nieuwbouw. Dat de interessante geschiedenis onder de gemiddelde Hoogevener niet leeft, verklaarde Nijmeijer als volgt: ‘Het moet een combinatie zijn van bescheidenheid en een zekere onhandigheid in de marketing dat daar niet meer van bekend is. Onverschilligheid ook, desinformatie.’ Het helpt een plaats niet als de geschiedenis niet geëerd wordt. Ook als er dingen vroeger niet mooi waren, kun je er nu trots uit halen.

Maar er zijn nog meer zaken die de reputatie van Hoogeveen niet ten goede komen. In een lijst van 352 gemeenten in Nederland waarvan de gemiddelde jaarinkomenscijfers per inwoner bekend waren, staat in 2020 Hoogeveen op plek 339. Slechts dertien gemeenten zijn nog armer. En het helpt niet dat als Hoogeveen in het landelijke nieuws is, dat meestal met criminaliteit te maken heeft. Zo belandde de gemeente in 2011 in de topdrie van meest criminele gemeenten van Nederland.

Daarbij is ziekenhuis Bethesda de laatste jaren extreem gekrompen – lees: krimp van een belangrijke bron van werkgelegenheid. De culturele reputatie doet het geen goed dat als een theatervoorstelling in andere zalen uitverkocht is, theater de Tamboer vaak als enige nog wél plaatsen heeft. En waar de Tamboer eens tegen de 300 voorstellingen per jaar boekte, zijn dat er inmiddels nog maar 150. Ook niet fijn voor de beeldvorming is dat als de NS problemen heeft, Hoogeveen vaak het station is waar mensen die van of naar Groningen reizen moeten overstappen op een NS-bus. Het armzalige stationsgebouwtje is dan de voornaamste associatie met deze stad. Allemaal geen lekkere signalen. Ik begrijp heus waar de reputatie vandaan komt.

## Kerkplein

Ondanks dat is Hoogeveen een fijne plek om te wonen. Bijvoorbeeld omdat de ambities van de gemeente ongekend zijn. Zo ongekend dat Frits Kappers daar in een open brief aan de gemeenteraad juist kritiek op uit. Volgens de tekstschrijver en voormalig docent aan het RSG Wolfsbos te Hoogeveen (mijn oude middelbare school) verbloemen de hoge ambities dat wat slecht gaat in Hoogeveen. Hoewel hij daar wellicht een punt heeft – ik weet niet genoeg van het politieke reilen en zeilen in Hoogeveen – zijn de grote plannen iets waarvan ik als oud-bewoner kan genieten. Zo moest het Kerkplein toen ontwerp bureau REDscape dat in 2019 vernieuwde, schrijft Kappers, volgens een wethouder meteen het mooiste plein van Europa worden. Ook stedenbouwkundige Kees Hofstee zei in de *Hoogeveensche Courant*: ‘Het Kerkplein wordt straks het mooiste plein van Nederland en er zullen weinig andere pleinen in Europa zijn die zo mooi zijn.’ Hoe prachtig is dat? Niet het Rode Plein in Moskou, niet de Place de la Concorde in Parijs, niet Trafalgar Square in Londen, nee: het Kerkplein in Hoogeveen. Komt dat zien.



## STRAAT-CAMOUFLAGE

Het straatbeeld wordt gevormd door talloze objecten. Sommige objecten willen graag gezien worden, zoals reclameborden, wegwijzers of kunstwerken. Andere objecten zijn op straat te vinden vanuit een functioneel oogpunt. Hun aanwezigheid is noodzakelijk; ze zijn er niet om mooi of leuk gevonden te worden. Ze worden weggestopt in camouflagekleuren (grijs, wit, groen) die ervoor zorgen dat ze opgaan in het straatbeeld, iets wat niet altijd even goed lukt. Wandelend door Hoogeveen maakte ontwerper Wytze Hoogslag een serie van deze objecten, die misschien wel liever onopgemerkt zouden willen blijven.



Laten we eerlijk wezen, ook van de Dam in Amsterdam of de Groningse Grote Markt wint het Kerkplein te Hoogeveen het niet. Maar het is geslaagd. Het veroverde in 2021 zelfs de derde plaats in de strijd voor de Drentse Architectuur Publieksprijs. De oude kerk die eerst weinig opviel, staat nu centraal. Voor het lelijke oude Pet-gebouw is een prachtig nieuw restaurant in de plaats gekomen (met zelfs lekkere veganistische opties op het menu, buiten de gebruikelijke omeletten en twaalfuurtjes). Ook heeft REDscape er een kindvriendelijk ontwerp van gemaakt, met gelijkvloerse fontein waar de kinderen in de zomer lekker in het water kunnen spelen. Met de titel ‘het mooiste plein van Hoogeveen’ had ik zeker ingestemd. Natuurlijk was dat een betere, slimmere keuze geweest. Toch kan ik respect hebben voor het extreme optimisme. Een visie vol mooie, soms overmoedige plannen kan een stad goed doen.

## Hoogeveen Zoemt

Al menig briljante kop boog zich over marketingcampagnes voor dit stadje. Zo schreef RTV Drenthe in 2008: ‘Met de kreet “Hoogeveen met een hoofdletter H” moet Hoogeveen op een nieuwe en verfrissende manier op de kaart worden gezet.’ Het logo, een grote, blauwe letter H, is weinig vernieuwend en bovendien al in gebruik (op ziekenhuizen en helikopterplatforms). En de kreet an sich greep me ook weinig. Later kwam de veelzeggende slogan ‘Hi Hoogeveen’, met de supermanachtige figuur Hi-man (gejat van de cartoonfiguur He-man). In het campagnefilmje zie je kinderen met blauwe verf op hun handen door de stad rennen, overal een handafdruk op achterlatend. Wat de campagne wil bereiken blijft in het midden, maar kindvriendelijkheid staat duidelijk voorop.

Die kindvriendelijkheid hielden de marketeers vast. Eindelijk hebben ze nu een campagne waar ik vrolijk van word: Hoogeveen Zoemt. De bij zit in het gemeentewapen van Hoogeveen, de mascotte (Maya de bij) spreekt kinderen aan en Hoogeveen kreeg in 2020 van Nederland Zoemt de titel Bijvriendelijke gemeente. Gelukkig, we hebben eindelijk een campagne te pakken die ergens op slaat!

Het komt klunzig over hoe vaak de borden in Hoogeveen vervangen worden. Hoeveel geld er in de tijd dat ik besta al besteed is aan die marketing, wil ik liever niet weten. Maar het is wel wederom een teken van ijverige ambtenaren. En elke keer denk je toch, wellicht schamper, maar ook benieuwd: wat hebben ze nú weer bedacht?

## Altijd een plekje

Dat Hoogeveen lelijke kanten heeft, ontken ik niet. Maar in de zoektocht naar verbetering zit schoonheid. Na vallen is het moedig om weer op te staan, je fouten toe te geven en het opnieuw te proberen. In die zin kunnen lelijk en mooi dus ook prima naast elkaar bestaan. Dat Hoogeveen ook mooi is, is iets waaraan ik niet twijfel.

Ik heb me er thuis gevoeld en ben er van kind, via tiener naar volwassene gegaan. Op de basis- en middelbare school stroomden de klassen niet over. Ik zat er bij een jeugdircus en trad op in de Hoofdstraat en in



verzorgingshuizen. Het is de plek waar ik mijn eerste bijbaantje had, als ijschepper bij ijsalon Toscane. Het is waar ik tijdens tussenuren taart ging eten bij de HEMA. Ik ging er voor het eerst op stap en naar een gala, ging naar het theater, naar de bioscoop en bij warm weer zocht en vond ik er verkoeling en plekken om te zwemmen.

Zoals Wim Sonneveld in *Het dorp* zo prachtig zingt: ‘Het zegt u hoogstwaarschijnlijk niets, maar het is waar ik geboren ben’. Natúrljik is Hoogeveen een prachtige plek, dat kan niet anders – ik heb er zoveel moois meegemaakt. Dat iets een cliché is, betekent niet dat het niet waar is. Veel mensen zullen als ze terugkijken op de plaats waar ze zijn opgegroeid eenzelfde gevoel hebben. Elke plaats waar je op een vormende leeftijd veel tijd doorbrengt, krijgt een bepaalde magie.

Kan mij wat schelen dat er letterlijk maar één winkelstraat is en dat een grote aantrekkingskracht van Hoogeveen is dat aan weerszijde van die rechte straat zeeën aan parkeergelegenheid zijn, waardoor je altijd zeker bent van een plekje. Hoewel ik een ronder stadscentrum gezelliger vind, is het lekker dat je altijd kunt parkeren. Charmanter kan Hoogeveen nog wel worden, maar met het mooiste plein van Europa is daartoe best een grote stap gezet.

## Schoonheid

Schoonheid zit voor een groot deel bij de observant, niet het geobserveerde. In *An Emotional Education*, een boek van publieks-filosofie- en psychologiecollectief The School of Life, staat het mooi beschreven: ‘iedereen is bereid het minder dan perfecte te accepteren, zolang we geholpen worden bij het waarderen ervan door middel van vaardigheid, vertrouwen en charme.’

Ik heb zelf ondervonden dat dit klopt. Door mijn tijd bij Noorderbreedte leerde ik anders en beter kijken. Ik leerde hoeveel verschillende meningen er bestaan over de betekenis van leefbaarheid. Ik leerde om dingen die voor mij gewoon waren te herwaarderen. Zoals veiligheid: in de woonboerderij van mijn ouders in Stuifzand zit

geen enkele aardbevingsscheur. Ik leerde dat er overal en altijd wel iets, terecht of onterecht, te klagen en te vieren valt, lees de afgelopen 46 jaar aan Noorderbreedtes maar.

Verder kreeg ik meer vertrouwen in mijn eigen blik en vaardigheid, waardoor ik nu liefdevoller kijk naar de plek waar ik ben opgegroeid. Ik zie hoe betaalbaar Hoogeveen is. Ik zie hoe goed bereikbaar het is – met een treinstation en de ligging vlak langs de A28. Ik zie dat het topvoorzieningen heeft – niet elk klein stadje heeft een grote bioscoop, een mooi theater en een zwembad. Ik zie de prachtige buitendorpen rond de Drentse natuur. Ook is het bijzonder hoeveel Hoogeveen organiseert, zoals de Cascaderun en de drukbezochte Pulledagen. Bovendien, aan die rechte hoofdstraat, waar dit alles plaatsvindt, zitten misschien geen heel bijzondere winkels, maar in elke winkel staan aardige mensen die de tijd voor je nemen.

Mensen die mij kennen weten dat ik geregeld een roze bril draag. Figuurlijk én letterlijk. Mijn positieve terugblik heeft daar vast wat mee te maken, Hoogeveen is de afgelopen paar jaar immers weinig veranderd – op wat flitsende campagnes en pleinen na, dus het zal aan mij liggen.

Hoewel een roze tintje alleen al de wereld een stukje mooier maakt – ik raad iedereen zo’n bril aan – was de grootste verandering niet de aankoop van de zonnebril zelf, maar de kunst er scherp doorheen te kijken. Want als je een roze sausje over je blikveld giet, of als de stralende zon alle kleuren beter tot hun recht laat komen, dan kun je je vergissen door te denken dat iets alleen maar mooier lijkt. Terwijl het verder gaat dan dat, het is dan mooier. Simpel en alleen omdat jij het, als observant, op dat moment mooier vindt.

En wat een heerlijke conclusie is dat! Want dat betekent dat ik, door mijn blik te veranderen, Hoogeveen daadwerkelijk een stukje mooier heb gemaakt. Ik sluit af met een belofte om dat door te zetten. De volgende keer dat iemand mij vraagt waar ik vandaan kom, zeg ik vol trots: uit Hoogeveen! •

# ANDERMANS SHIT



**Het fragiele resultaat van decennialang werken aan natuurherstel in het beekdal van de Drentsche Aa is in enkele jaren tijd verpest door een enorme vracht extra mest van elders.**

Een halve eeuw lang hebben vier ecologen onderzocht hoe de natuur in de Drentsche Aa zich ontwikkelt. Aan het einde van hun loopbaan hebben Jan Bakker, Henk Everts, Ab Grootjans en Piet Schipper alle waarnemingen van henzelf, studenten en mede-onderzoekers gebundeld en geduid. Hun bevindingen zijn soms hoopgevend, maar er zitten ook schokkende resultaten bij.

Zoals de domper waarmee de Drentsche Aa de laatste jaren is geconfronteerd. De gemiddelde ammoniakdepositie in het stroomdallandschap blijkt tussen 2015 en 2019 met zeventig procent te zijn gestegen. Boeren bouwden maar liefst negentig mestopslagen op hun landerijen in het Nationale Park. Ongeveer een derde van die opslagen heeft weinig tot niets te maken met het landbouwbedrijf ter plekke, zo ontdekten de ecologen. Overtollige mest van de bio-industrie elders is naar de kop van Drenthe gebracht in opdracht van boeren die nog ‘ruimte’ hebben in hun mestboekhouding en de uitwerpselen over hun akkers en graslanden in het nationale park uitrijden.

De laagliggende beekdalen krijgen de kwalijke afdrank daarvan te verstouwen. Waar aan de ene kant natuurbewuste boeren en natuurbeheerders hun best doen om de vervuiling met mest en gewasbeschermingsmiddelen te verminderen, blijkt de mest via collega’s die hun mestruimte exploiteren tot de rand van wat mag de beschermde beeklanden in te stromen. De shit van elders trekt zo een vuile veeg over het juist herstelde kleurenpalet van de biodiverse beeknatuur. Ruim dertig jaar zagen wetenschappers aan de begroeiing in grote delen van het Drentsche Aa-gebied hoe de natuur zich herstelde. Dat ging weliswaar met vallen en opstaan, maar het werd langzaam beter – en mooier. Dat hebben ze minutieus in kaart gebracht en is terug te lezen in hun digitale rapport. Daar kun je naar believen digitaal dieper in de waarnemingen van de laatste 35 jaar duiken, doorklikken naar de herstelmaatregelen en zien wat het effect daarvan is geweest op de natuur. Op die tijdkaarten verschijnen ook de mestilo’s op de essen en daarna kun je zien hoe de vegetatie in het lagere beekdal verruigt. Het verband van het een (mest) met het ander (teruglopende biodiversiteit) is onweerlegbaar.

## Ook successen

Gelukkig is er niet alleen treurigheid te zien in dit gebundelde langjarige onderzoek. Natuurherstel heeft ook zeldzame soorten teruggebracht. De blauwe knoop herstelt zich hier en daar, klokjesgentianen laten hun helblauwe bloemen weer zien en parnassia schittert soms in het veld. Bij het Rolderdiep is het natuurherstel zelfs uitzonderlijk goed gegaan. Daar is weer blauwgrasland en kalkmoeras aangegroeid, met daarbij horende zeldzame soorten die leven bij de gratie van schoon grondwater. Op het Eexterveld is een groot areaal heischraalgrasland

ontstaan, een hoog beschermd vegetatietype. De schoonheid van het landschap en diversiteit van de begroeiing stralen je daar tegemoet. Wanneer je besluit om de weinige uren met daglicht in deze winter-tijd te benutten om eropuit te trekken, kun je ook kiezen voor een wandeling rond het Siepelveen. In het dal van de Drentsche Aa nabij Schipborg valt in de weerschijs van de waterige winterzon de gloed van de oranje Beenbreek op. Terwijl je over het oude veenwater uitkijkt, ruik je iets aparts. Knijp het blad van een struik aan de waterkant tussen twee vingers en houd het onder je neus. De heerlijke geur van gage!

## Het verband van mest met teruglopende biodiversiteit is onweerlegbaar

Eeuwenlang gebruikten bewoners gage om vlooiën uit hun matras te weren. Tegenwoordig bannen we ongedierte op andere manieren uit ons leven, maar onze oren, ogen en neus blijven op zoek naar strelingen. De natuur biedt die: vogelgeluiden die je oren voeden, vergezichten die je blik tot rust laten komen, planten die met hun kleur en vorm boven het maaiveld uitpiepen en je uit je eigen denkraam trekken. Verrassend hoe de moerasspirea bij de beeklanden je even naar een ver verleden weet te voeren – hij stamt van ver voor de ijstijden. Dit is de Drentsche Aa zoals je die wilt: een weelde voor geest en lichaam.

## Vallen en opstaan

Landschappen veranderen, planten en dieren schuiven in ons aardrijk op – en vaak verdwijnen ze omdat we geen plek genoeg voor ze laten. De ‘ruilverkavelingslanden’ van de laatste zestig jaar hebben dat wel heel abrupt en rigoureuus gedaan. Tussen het Engels raaigras van de veeboeren groeit amper meer iets anders: groen beton is het vaak. De uitroeiing van al dat geurig en fraais is in de Drentsche Aa deels voorkomen – met dank aan de nabijheid van de stad Groningen waar biologen de bescherming van natuurwaarden op de kaart wisten te zetten en enkele bestuurders dat hebben vertaald naar beschermingsmaatregelen.

Natuurherstel in het Drentsche Aa-gebied begon een halve eeuw geleden met een paar beschermde beeklandjes. Toen dat onvoldoende hielp kwamen er meer omvangrijke operaties: sloten zijn gedempt, te zwaar bemest geraakte top lagen afgegraven en grondwaterstromen hersteld. Heeft dat geholpen? In het post-Remkes tijdperk is het antwoord op die vraag belangrijk. Kun je de vieze vegen die intensieve landbouw over het schilderij van de Drentsche Aa heeft gezet weer uitwissen? Keren de diverse soorten terug als de bron van de ellende verdwijnt?

De tijdreeks laat zien dat natuurherstel een vak is van vallen en opstaan. Graslanden die vanaf de jaren negentig natuurvriendelijk beheerd zijn, blijken voor meer dan de helft op die manier niet genoeg te herstellen. Dat lukt beter als beheerders in de 21e eeuw sloten dichtmaken en het peil van het water omhoog brengen, zodat stromen schoon kwelwater uit de diepere ondergrond weer aan invloed kunnen winnen. Ook verdroging van het landschap en de vegetatie door waterwinning en afwateringssloten, komen in beeld. Herstel van het hydrologische systeem blijkt voor de natuur cruciaal.

Maar ook het succesvollere natuurherstel is kwetsbaar. De met veel moeite bereikte resultaten worden de laatste jaren teniet gedaan door de eerder genoemde mestbaden, maar ook bijvoorbeeld door plensbuien. Die regen zelf is niet zozeer het probleem, maar wel wat die met zich meesleurt van de omliggende landbouwpercelen.

De verzamelde onderzoeksresultaten vormen belangrijke input voor de provincies, die voor een omvangrijke landbouwtransitie staan en het buitengebied opnieuw moeten inrichten zodat mens, plant en dier er beter in balans komen. De cijfers en waarnemingen uit het lijvige rapport gaan specifiek over het Drentsche Aa-gebied. Maar op grond van deze bevindingen en vele aanpalende studies kunnen de vier wetenschappers ook bredere conclusies trekken over de mogelijkheden om middels natuurontwikkeling en ecosysteemdiensten de natuur in beekdalen te verbeteren. Begin volgend jaar komen ze daarom met een publicatie met bredere conclusies. We houden de Noorderbreedte-lezer aangehaakt!

### Optreden nodig

Drenthe heeft met dit rapport een voorsprong op de andere provincies. De onderzoekers bewijzen welk natuurherstel in de beekdalen werkt en wat voor ingrepen nodig zijn om de resultaten te koesteren. Dat begint met een verbod op die zieke ‘mestmigratie’. Boeren van elders kieperen

de afvalstoffen van hun bedrijf als het ware over de grens de Drentse natuurgebieden in. Dit moet stoppen.

Verder is het zaak om de landbouw in de gebieden bij de beschermde natuurgebieden aan te passen. De ecologen doen daarvoor in hun analyses suggesties. Neem de Kappersbult nabij Glimmen, waar het schone grondwater al decennia lang afgevangen wordt door diepe ontwateringsloten in het landbouwgebied ernaast. Ook de grondwaterwinning van het waterbedrijf doet dit bijzondere natuurgebied geen goed. Bovendien is de ammoniakdepositie er inmiddels hoger dan waar ook in het Drentsche Aa-gebied. De wetenschappers hebben daarvoor al vele malen tevergeefs aandacht gevraagd. De Natura 2000-wet schrijft voor dat de provincie het hydrologisch systeem zo veel mogelijk moet herstellen. Ook moet ze de ammoniakdepositie omlaag brengen. Maar de laatste jaren ging die zelfs omhoog! Hoe desastreus dat voor de beschermde vegetatie is, komt in het rapport van de ecologen overtuigend naar voren. Bij de hele benedenloop van de Drentsche Aa en dus ook bij de Kappersbult hangen de ecologen de Nederlandse vlag dan ook halfstok.

Het kan echt anders, zo betogen de wetenschappers. Niet alleen in de benedenloop, in het hele Drentsche Aa-gebied valt grote winst te behalen door om de beschermde beeklanden een gordel aan te leggen van vernatte landbouwgebieden. Nu wordt de natuur in het beekdal op veel plekken gebruikt om het door landbouw vervuilde water te zuiveren. Aan de waarnemingen is af te lezen dat dit ten koste gaat van de diversiteit. Vernatting van een areaal om de natuur heen kan de planten in de beschermde gebieden van die oneigenlijke taak ontlasten. Zo'n transitie naar natuurinclusieve landbouw heeft meer voordelen. Drentsche Aa-landen kunnen dan hun oude sponswerking weer oppakken en bijvoorbeeld helpen om de steeds heftiger wordende regenbuien op te vangen. Bovendien houden natte landen meer CO<sub>2</sub> vast. Zo kan herstel van natuurwaarden de opmaat worden naar een klimaatbestendiger landschap met een betere waterbalans. •

### Digitaal struinen

Afgelopen weken publiceerden we op [noorderbreedte.nl](http://noorderbreedte.nl) *storymaps* van het Rolderdiep en het Gastersche Diep. Deze dagen verschijnt ook de *storymap* over het Eexterveld. Begin 2023 volgt een aflevering over de benedenloop. Daarna publiceren we nog drie *storymaps* over het hele beekdal. De eerste heeft als thema schoon water, de tweede gaat over CO<sub>2</sub>-emissie en de derde geeft de belangrijkste conclusies van de ecologen over het natuurherstel. Niels Grootjans en Jeroen Tolsma vermaakten het lijvige rapport tot toegankelijke interactieve wandelingen. Op hun website [landschapindetail.nl](http://landschapindetail.nl) lees je hoe deze *storymaps* gemaakt zijn.

### Achtergrond

Journalist Ankie Lok geeft woorden aan abstracte onderwerpen als esthetiek en emotie.

### Beeld

Reyer Boxem

# ROOKSIGNALLEN



**In het karakteristieke pand van tabaksfabrikant Niemeyer te Groningen komt een culturele broedplaats, als het aan de gemeente ligt. Wat lezen kenners aan de buiten- en binnenkant af?**

**H**et fabriekspand van Niemeyer lijkt gaandeweg zelf een pakje rookwaren geworden: rechthoekig, strak, wit en met een smal blauw lijntje, de huis-kleur van laatste eigenaar British American Tobacco. De eerste fabriek op de huidige locatie dateert uit 1903-1904, zo schrijft stadshistoricus Beno Hofman in zijn publicatie over de bedrijvigheid in de Zeeheldenbuurt. In die periode verhuist de Groninger Theodorus Niemeijer zijn handel en productie naar het terrein aan de Paterswoldseweg.

Op zwart-witfoto's van begin twintigste eeuw is een statig, vrijstaand bakstenen pand te zien, met balustrades en torens. 'Het deed denken aan een oriëntaals paleis of fort', zegt architectuurhistoricus Loes de Vries, werkzaam bij de gemeente Groningen. 'Je zag erin nog duidelijk de traditionele architectuur met gemetselde gevels. Arbeidskrachten en materialen waren in die tijd relatief goedkoop, dus architectonisch kon men vaak flink uitpakken.' Al in 1910 kwam er vanwege uitbreiding van de fabriek een tweede laag bovenop. 'Weliswaar ook van baksteen, maar een deel van het smoel ging toen verloren. De torens verdwenen in de massa.' Nog weer drie jaar later volgde wat we gerust een stijlbreuk kunnen noemen. Er kwam een fabriekspand bij, pal naast het eerste, en dan niet langer van baksteen maar van gewapend beton. Architect was J.G. Wiebenga, die naam heeft gemaakt in het zogenoemde nieuwe bouwen. Als ingenieur werkte hij veel met andere architecten samen, vertelt Herman van Bergeijk, architectuurhistoricus aan de TU Delft. 'Wiebenga was een rekenaar, die probeerde vanuit de constructie te denken. Hoe zet je een gebouw zo vakkundig mogelijk neer? Het is utiliteitsbouw: de esthetiek was minder belangrijk, het moest vooral geschikt zijn.'

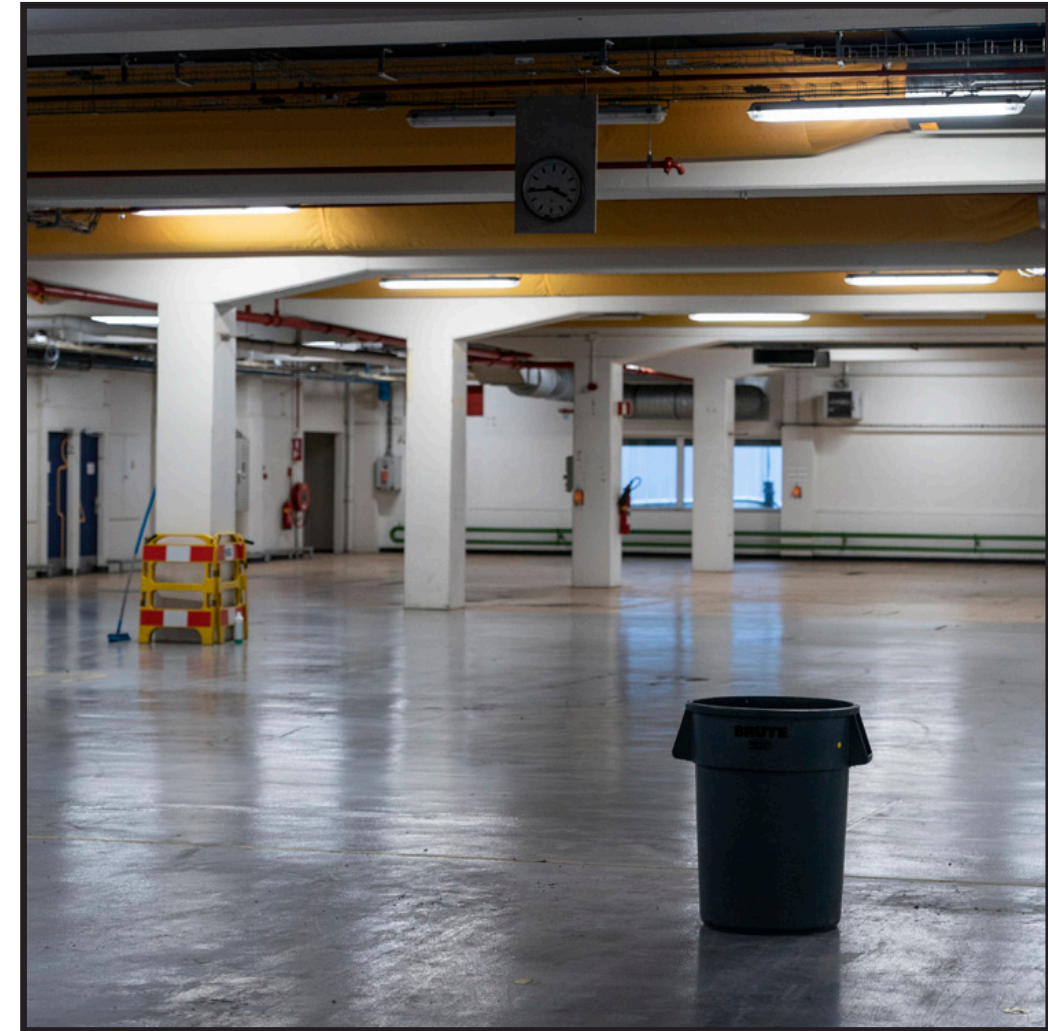
### Grote werkvloeren

In een fabriek als Niemeyer was voornamelijk behoefte aan ruimte. En grote werkvloeren vragen om grote overspanningen. De Vries: 'Het voordeel van een betonconstructie daarbij is dat je minder met dragende muren hoeft te werken.' Dat mag een blok-kendoos opleveren, maar de architectuurhistoricus wijst op fraaie bijkomstigheden: 'De oorspronkelijke stalen kozijnen gaven het gebouw een moderne look. Beton maakt ook grote raamoppervlakken mogelijk, met ranke kozijnen. Zo krijg je een waanzinnig mooie lichtinval.'

Architect/ingenieur Wiebenga was een heuse pionier met beton. Zijn industriële ontwerp voor Niemeyer behoort tot de vroege voorbeelden van zo'n constructie in de Nederlandse bouwhistorie. Van Bergeijk: 'Het leger gebruikte al wel gewapend beton, bijvoorbeeld voor bunkers. Maar je zag het nog niet echt in de bouwkunst.' Behalve functioneel was beton goedkoop. Je had voor de bouw alleen nog wel gespecialiseerde werkers nodig. In Nederland zou bouwen met een betonskelet pas na de oorlog op grootschalige wijze worden toegepast, aldus De Vries. Decennialang stonden op het terrein van Niemeyer baksteen en beton naast elkaar, contrastrijk, als totems van het oude en het nieuwe bouwen. Maar wie nu op de Paterswoldseweg een blik opzij werpt, ziet één geheel, in een witte jas. De twee panden

**Architect/  
ingenieur  
Wiebenga  
was een  
heuse  
pionier  
met beton**

zijn 'ingepakt', constateert De Vries. 'Daarmee zijn ze tot een opvallende eenheid gesmeed. Maar de oorspronkelijke gebouwen staan er nog, ook het allereerste. Kijk maar naar de ronde poort aan de voorzijde, waar nu een klok boven hangt, en naar de plekken waar de ramen zitten. Maar de ramen liggen allemaal diep in de gevels. Op oude foto's is dat nog niet zo. Er moet dus een dik pakket omheen zijn gelegd, vermoedelijk van isolatiemateriaal. De buitenkant blaakt momenteel niet van de schoonheid.' Het maakt De Vries als architectuurhistoricus wel razend nieuwsgierig. 'Wat komt er tevoorschijn als we die isolatie afpellen? Ik ben benieuwd of er nog baksteengevels achter zitten en in welke staat die verkeren.'



### Asbakken op tafel

Binnen in het pand moeten eveneens nog genoeg sporen liggen van 120 jaar tabaksverwerking. Toen Jochem Koek hier in 1993 op de HR-afdeling begon, nam hij zijn intrek in een kantoor aan de Paterswoldseweg-zijde. Bovenin zetelde de directie, Koek herinnert zich statige vertrekken met houten lambrisering. 'En aan de spoorzijde zat een

lichte bedrijfskantine, waar we ook nieuwjaarsrecepties hielden. De inrichting was effectief, met formica tafels en stoelen. Overall stonden asbakken op tafel. Door de grote ramen op de zuidkant had je een weids uitzicht over het spoor.' Hoe anders was dat in de donkere fabrieksruimtes. In de loop van de twintigste eeuw waren op het terrein nog modernere en

functionelere panden verrezen, voor de geautomatiseerde productieprocessen. In de jaren negentig en nul, toen Koek er werkte, huisden in de oudbouw de tabakszolder en de langzamere machines van de 'pakkerij', waar relatief veel handwerk bij kwam kijken. Het waren grotendeels vrouwen die dit werk uitvoerden, veelal van Molukse afkomst. 'Vrijwel blindelings wisten ze vijftig gram shag af te wegen.'

Ze legden de verpakkingen als een envelop in de machine, pakten die er vervolgens met de hand af en stopten ze in dozen.' Hij vond het een gezellige afdeling, multicultureel en met een prettige sfeer. Gehoorbescherming was overal verplicht, al helemaal in de 'voorbereiding', waar machines de tabak bevochtigden met stoom en versneden. Over het interieur bleek ooit goed te zijn nagedacht, vertelt Koek. 'In veel ruimtes lagen mooie parketvloeren van beukenhout, want die hadden geen invloed op de geur en kwaliteit van de tabak.' Het was eerder andersom, schetst hij. 'Het hele Niemeyer-gebouw rook naar tabak, die lucht zat in de vloeren en de muren, en als je thuiskwam zat het in je kleren. Ik vond het zelf een aangename lucht, alsof je een vers pakje shag of kistje sigaren opende. Dat is natuurlijk een andere geur dan rook.'

Binnen zag Koek, die in 2010 als directeur HR bij Niemeyer vertrok, evengoed de tand des tijds. 'De schoonheid zat waarschijnlijk deels verborgen achter systeemplafonds. Maar de kantine bijvoorbeeld had nog altijd een statige opgang, met brede trappen en industrieel betegeld. Daar hing ook een groot kunstwerk, ik denk een mozaïek van De Ploeg. Ook de kleedruimtes en douches voor het personeel hadden allemaal de stijl van zo'n oud, charmant bedrijfspand.'

### Restruimte in de stad

Mooi of lelijk, ingepakt of afgepeld – een fabriekspand als Niemeyer heeft hoe dan ook aantrekkingskracht. Toen duidelijk werd dat de fabriek ging sluiten, gingen meteen stemmen op om van het pand een broedplaats te maken voor creatievelingen. De gemeente schaarft zich achter dit plan, bleek in november.



**Mooi of lelijk, ingepakt of afgepeld – een fabriekspand als Niemeyer heeft hoe dan ook aantrekkingskracht**

Zelfstandig adviseur en 'katalysator' Jan Willem Wolff heeft voor zo'n creatieve plek een helder plaatje voor ogen. Hij was eerder betrokken bij de oprichting van brouwerij Maallust in Veenhuizen en heeft nu ideeën verzameld over wat er van het Niemeyer-pand moet worden. Hij ziet er graag een 'levende expositie' van alles wat – de essentie van Niemeyer indachtig – 'heel lekker maar ook heel slecht is voor de mens': een tabaksmuseum, maar daarnaast een proeflokaal met bierbrouwers, jeneverstokers en een keuken

die bijpassende gerechten verzorgt. Wolff ziet kansen voor een onderwijspoot: bakkers en koks in opleiding en studenten die zich buigen over de vormgeving van verpakkingen en etiketten. Crux is, zegt Wolff, dat zo'n bijzonder industrieel pand toegankelijk blijft in de maatschappelijke ruimte. 'Een stad als Groningen moet bovendien dit soort "restruimte" bieden, waar creatieve jongeren met weinig geld inspirerend bezig kunnen zijn.' Een bestemming, welke dan ook, is essentieel

voor een gebouw als het overeind blijft, benadrukt architectuurhistoricus Van Bergeijk. En denk goed na over verbouwingen of reconstructies, is zijn advies. Hij wijst op de abstractie van het industriële fabriekspand: 'In tegenstelling tot architectuur met ornamenten, werd Niemeyer een ornament op zichzelf. Dat is de boodschap van het gebouw. Het mag dan geen schitterend gebouw zijn, maar het is wel tekenend. Voor Groningen en voor iedereen die de tabaksgeur boven de stad heeft geroken.' •

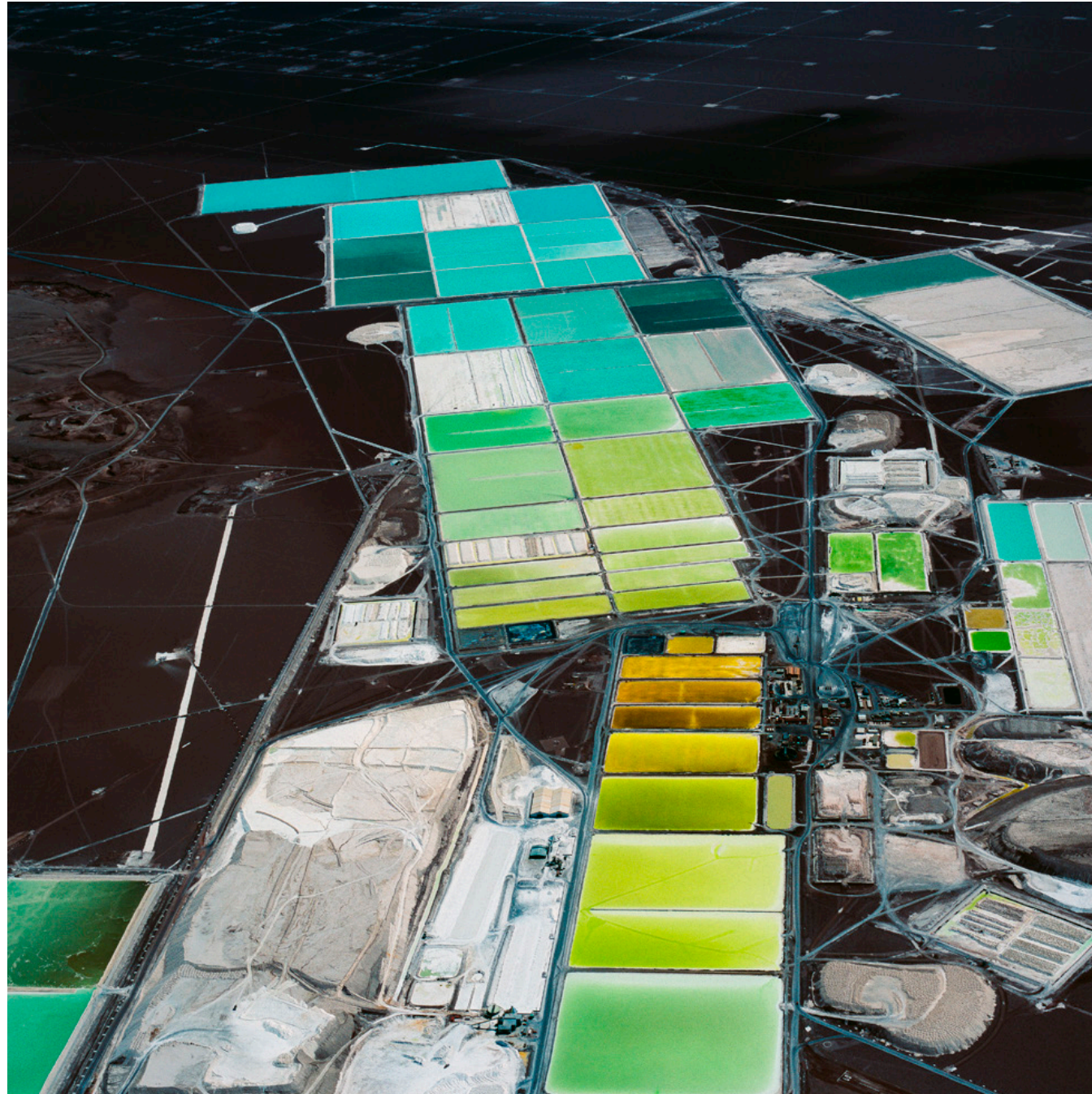
# Desolation

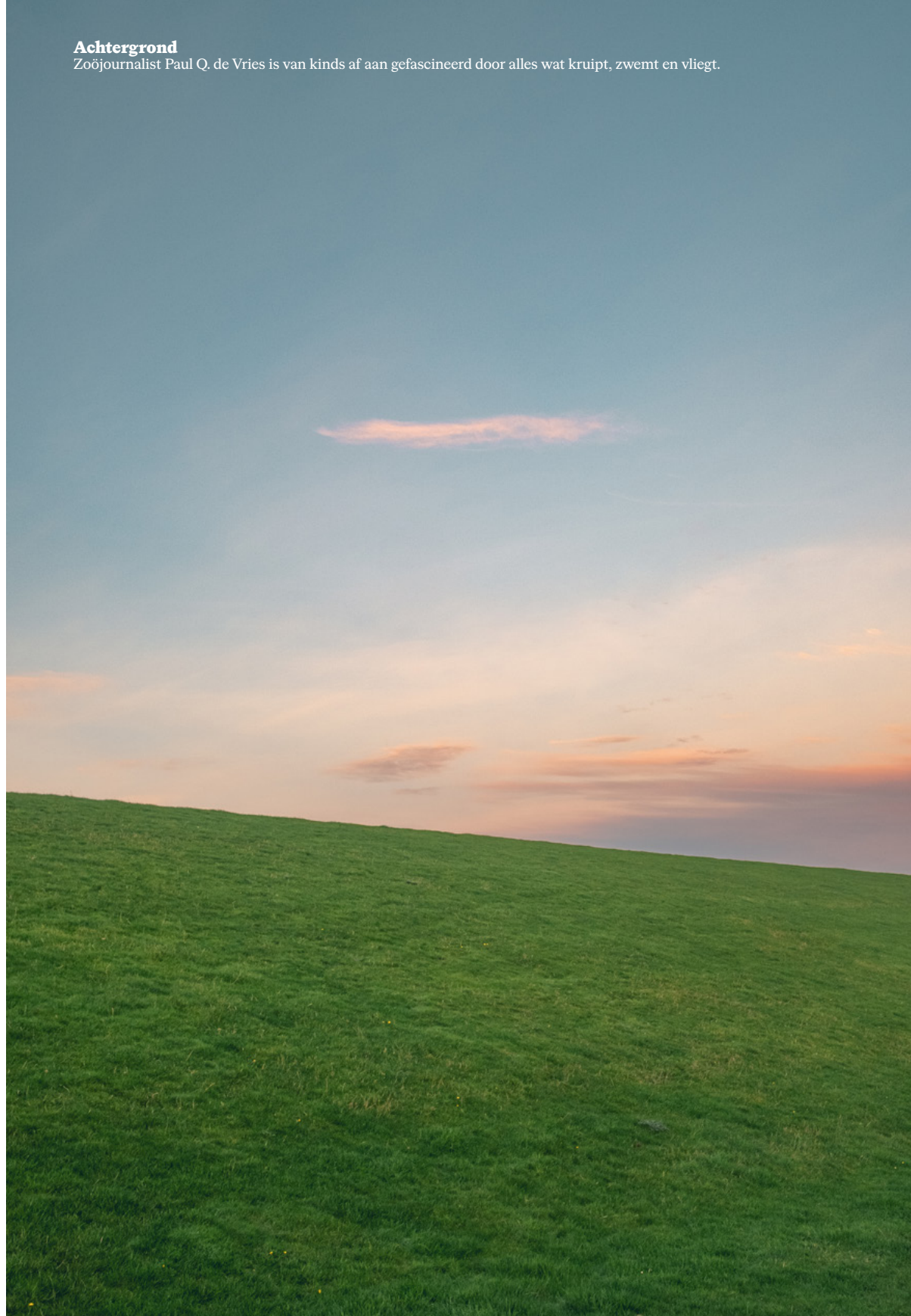
We zijn bezig met een wedloop naar een duurzame toekomst en de noodzaak van een omslag van fossiele brandstoffen naar duurzame elektriciteit is evident. Daarvoor zijn nieuwe industrieën ontstaan, zoals de grootschalige productie van batterijen en accu's. Lithium is een onmisbare grondstof voor de opslag van stroom en de vraag ernaar neemt dan ook elk jaar toe. De grootste lithiumbronnen van de wereld liggen in Zuid-Amerika. Die in Chili zijn het best ontwikkeld. In het politiek gezien minder stabiele Bolivia en Argentinië liggen andere grote bronnen. In de Chileense Atacama-woestijn wordt lithium uit de grond gehaald en verscheept naar fabrieken in met name China. In de vorm van batterijen en accu's gaat dat naar het Westen. Atacama is ook rijk aan koper, een andere belangrijke grondstof voor electronica. De afgelegen zoutwoestijn maakt zo deel uit van de wereldeconomie. Er is een enorme infrastructuur gebouwd voor de extractie van lithium en koper, met ingrijpende gevolgen voor het landschap, die zelfs vanuit de ruimte zichtbaar zijn. De opeenvolgende poelen waarin het opgepompte pekkel wordt gedroogd en in stappen gefilterd tot een bruikbare grondstof, zijn bijna abstracte schilderijen. Maar hun schoonheid bedriegt. De winning verbruikt het leeuwendeel van de beschikbare hoeveelheid water in de droge regio. Het industriële proces verzilt het grondwater en vervuult dat met kankerverwekkende stoffen, terwijl schoon water in het afgelegen gebied juist essentieel is voor de lokale gemeenschap en het ecosysteem. Er vindt veel onderzoek plaats naar meer milieuvriendelijke materialen voor accu's, maar het ziet er naar uit dat lithium nog lang onmisbaar blijft. David Maisel fotografeert de locaties waar het gewonnen wordt vanuit gehuurde vliegtuigen. Zijn tableaux doen aan als sublieme ervaringen, in hun overweldigende combinatie van schoonheid en huiver.

# Desert









## Herstel van de 'ware Wadden'

De natuur van  
de Wadden  
wordt alom  
geroemd, toch  
hebben we er  
volgens bioloog  
Marc Argeloo  
een verwrongen  
beeld van.



Het natuurschoon van het Wad staat buiten kijf. De brede zandstranden, de wind in het helmgras op de duintoppen, zwermen vogels, weidse uitzichten, veranderlijkheid van de met het getij droogvallende en vollopende Waddenzee. Bij de verkiezing van het Mooiste Natuurgebied van Nederland in 2016 kreeg het Waddengebied dan ook de meeste stemmen, meer dan de Veluwe en de Biesbosch. Des te opvallender zijn de woorden van natuurhistoricus, schrijver en bioloog Marc Argeloo. De verkiezing riep bij hem ‘vooral associaties met een stilleven op, gestolde schoonheid als in een landschapsschilderij, ontdaan van haar inhoud’. Hij schrijft dat in zijn proefschrift *Natuuramnesie. Hoe we vergeten zijn hoe de natuur er vroeger uitzag*, dat in september verscheen. Het Waddengebied is een belangrijke casus in zijn boek. Volgens Argeloo laten we ons in de luren leggen door plaatjes van zehonden en pittoreske dorpjes. We kennen het ‘ware verhaal’ van de Wadden niet. ‘We denken dat de Wadden ongerept zijn, maar ze staan al eeuwen onder ingrijpende menselijke invloed’, zegt Argeloo. ‘Minder dan tien procent van de Wadden kun je nog echt natuurlijk noemen.’

Met zijn natuur-historische blik kost het Argeloo geen moeite om het beeld op te roepen van hoe de Wadden er uitzagen voor de mens ze veranderde. ‘Waar de zee en het land elkaar ontmoetten, had je uitgestrekte zoutmoerassen. Er groeide lamsoor, zeekraal en zeeaster en de moerassen waren een vitaal knooppunt van trekvogels uit het hoge noorden. In het water had je zeegrasvelden en metershoge riffen van mosselbanken, oesterbanken en kokerwormen.’ De dierenwereld was spectaculair te noemen. Denk aan haaiensoorten waaronder de ruwe haai, grote kabeljauwen, Europese steur, Atlantische zalm, zeeforel en de vleet, een rog die meer dan twee meter groot kan worden. Of aan kroeskoppelikanen, kraanvogels, zeearenden en de grijze walvis, ‘die mogelijk zelfs kalfde in de Waddenzee’.

## Tweedimensionale zandbak

Al die natuur is verdwenen door menselijke activiteiten. Door visvangst, schelpdiervisserij en baggeren. Door fosfaten en nitraten die instromen vanaf landbouwgrond. Maar vooral door dijken. ‘Vanaf het jaar 800 kwamen de eerste dijken en de belangrijkste dijkwerkzaamheden gebeurden tussen 1500 en 1800’, zegt Argeloo. ‘Er kwam een harde grens tussen land en zee, die er voorheen nooit was. De dijken sneden de zoutmoerassen van Noord-Friesland, Noord-Groningen en de Waddeneilanden af van de zee, de uitwisseling van nutriënten stopte, de grond veranderde in weilanden en akkers. De Afsluitdijk, voltooid in 1932, is het sterkste symbool van die bedijking: letterlijk een streep tussen de Waddenzee en de Zuiderzee, die het IJsselmeer werd.’

Daarmee kwam een einde aan het complexe spel van zeestromen die slib afzetten en meevoeren, en aan de migratieroutes van vissen. De Waddenzee werd gefixeerd.’

Argeloo beschrijft hoe het Wad veranderde van ‘driedimensionaal wadrijf’ naar ‘tweedimensionale zandbak’. Bedoelt hij daarmee te zeggen dat hij het huidige Wad lelijk vindt? ‘Allerminst. Ik ben gek op de Wadden, ik kom er graag. Zeker in die gebieden waar een restant zoutmoeras is overgebleven, zoals de Slufter op Texel, de Boschplaat op Terschelling, het Oerd op Ameland.’

En het cultuurlandschap van de Waddeneilanden – de dorpjes, de weilanden, de aangeplante dennenbosjes? ‘Dat zou ik ook niet lelijk willen noemen. Het is het soort esthetiek waar we op aanslaan in Nederland, een soort coulissenlandschap van netjes gecultiveerde natuur. Maar met de oorspronkelijke natuurrijkdom van de Wadden heeft het natuurlijk niets te maken.’

## Dankzij de dijken

De kennis over die historische rijkdom van de natuur verdwijnt langzaam uit ons collectieve geheugen, stelt Argeloo. Dat is wat hij ‘natuuramnesie’ noemt: ‘Het onvermogen om de natuur in historisch



perspectief te plaatsen. We nemen de natuur zoals we die tijdens onze levens aantreffen als norm, en wegen daar de veranderingen in soorten of aantallen tegen af. Maar daardoor missen we de achteruitgang over meer generaties; kennis over de natuur sijpelt niet door. Daardoor verschuift die norm voor wat natuur is ongemerkt – dat heet het *shifting baseline syndrome*. Als je de natuurhistorie niet kent, blijf je hangen in een incompleet, oppervlakkig hedendaags natuurbeeld.’ Argeloo heeft voorbeelden te over van dat ‘verwongen’ natuurbeeld van de Wadden. ‘Zo hoor je weleens beweren dat de zehondenpopulatie in de Waddenzee zo hard groeit, misschien wel te hard. Vergeleken met 1975 zijn er nu inderdaad veel meer gewone zehonden, dankzij een jachtverbod en maatregelen tegen watervervuiling. Maar die recente groei is niets anders dan een herstel richting de aantallen die er van nature hebben gezeten. Dat realiseer je je alleen als je kijkt vanuit een natuurhistorisch perspectief.’ Of neem de grutto: nu onze meest iconische weidevogel, waar we ons flink zorgen over kunnen maken. ‘Maar voor 1700 kwam de grutto op de Waddeneilanden als broedvogel niet voor. Hij greep zijn kans toen zoutmoeras plaatsmaakte voor landbouwgrond.’ De vergeetachtigheid duikt op allerlei manieren op als we nadenken over natuur en natuurbescherming. ‘Vraag je naar de grootste bedreigingen voor de Waddennatuur van vandaag de dag, dan noemen mensen visserij, toerisme, klimaatverandering. De bedijking noemen ze niet eens, terwijl die het karakter van de Wadden het meest ingrijpend gewijzigd heeft. Dat zijn we schijnbaar vergeten.’

## Walvis welkom

Het is gemakkelijk in Argeloo’s boek een zekere nostalgie te herkennen, een verlangen naar een tijd waarin de natuur er beter aan toe was dan vandaag. Toch heeft zijn natuurhistorische benadering ook relevantie voor de toekomst van de Wadden. Argeloo: ‘We kunnen natuurlijk niet terug naar het verleden. Maar we kunnen ook niet verder gaan zonder het verleden te kennen. Als je de Waddennatuur duurzaam wilt beschermen – en dat willen we, staat in diverse rapporten en adviezen – dan is het niet genoeg om je alleen te richten op een zehond hier of een eidereend daar. Je moet de ecologische complexiteit en creativiteit van de Wadden een kans geven zich te herstellen.’ Zo wordt er al op kleine schaal geprobeerd zeegrasvelden te herstellen. Niet alleen om het zeegras zelf, maar vooral ook vanwege de invloed op stromingen, bezinking van slib en de helderheid van het water. ‘Zulke “biobouwers” vormen de basis van het ecosysteem van de Wadden. Maar er moet meer bezinken: het idee van pelikanen en walvissen in de Waddenzee. We moeten daar weer aan wennen. Natuurorganisaties zouden daar in hun publieksacties, of met tentoonstellingen bijvoorbeeld, al aan kunnen werken. Er zijn inmiddels alweer drie waarnemingen van een grijze walvis in de Atlantische Oceaan, na een afwezigheid van drie eeuwen. Eentje zwom de Middellandse Zee

al binnen; het dier houdt van ondiep water. Vroeg of laat zal er ook een opduiken in de Noordzee of de Waddenzee. Laten we hem vast welkom heten, zodat we de walvis weer met de Waddenzee gaan associëren.’

Als we weer een idee hebben van de ‘ware Wadden’, zal er ook meer bereidheid zijn om de natuur in die richting te herstellen, verwacht Argeloo. ‘Mensen doen al onderzoek naar de herintroductie van de kroeskoppelikaan in Nederland. Als we de visserijdruk kunnen verlagen, geven we ook haaien en roggen weer een kans. En uiteindelijk kunnen we ook kijken of we ergens een stuk dijk kunnen opheffen om weer een zoutmoeras te laten ontstaan.’

‘De kennis over die historische rijkdom van de natuur verdwijnt langzaam uit ons collectieve geheugen’

Het zijn allemaal projecten van de lange adem. ‘Natuur herstelt zich als haar rust, ruimte en tijd worden gegund. Geef het minstens dertig jaar. Dat is wel het perspectief dat je moet innemen. Dat hoeft geen probleem te zijn, we denken ook in decennia als het gaat om de energietransitie of de overgang naar een circulaire economie.’ Zo bezien gaat de natuurhistorische blik niet alleen dieper het verleden in, maar ook verder naar de toekomst. ‘Hij klapt twee kanten op’, beaamt Argeloo.

Kan Argeloo nog wel genieten van de natuur, zo bewust als hij is van wat er ooit was en nu is verdwenen? ‘Ik moet daar inderdaad moeite voor doen. Maar het lukt me uiteindelijk wel. Ook ik kan gewoon naar de Wadden gaan om lekker uit te waaien. Gelukkig wel.’ •

**In de breedte**

Tijd voor een leuk uitje, op zoek naar een nieuw boek of zin om je blikveld te verbreden? Nb-redacteuren tippen je in deze rubriek over hun favorieten.

# IN DE BREEDETE

Freya Zandstra - Schrijver, tuinder en begeleider van lokale voedselgemeenschappen

## Oude rassen

Alleen de namen zijn al een feest. Wie wil er nu niet ‘Het wonder van Scheemda’ en de ‘Fryske Giele Brúnskop’ in de tuin? Voor moestuiniers is de winter de tijd van de catalogi en zaaiplannen. Wie kiest voor zaadvaste oude rassen houdt een rijke geschiedenis aan tuinderstalent in stand, maar ook een soortenrijkdom. Volgens de Indiase voedselactivist Vandana Shiva verricht je daarmee een belangrijke daad: je vergroot je autonomie en gaat het monopolie van grote veredelaars tegen. Geen kleinigheid dus, die boontjes van *beppe*. Grote successen op onze tuin waren de tuinboon ‘Adrie’ en het peultje ‘Lage Griize Roodbloeiende van Tineke’. Op de foto staat bladkool ‘Ole Timey Blue’, een Amerikaans *heirloom*-ras dat al eeuwenlang door dezelfde familie geteeld en vermeerderd wordt. Oude groenterassen zijn belangrijk tuinderserfgoed en gelukkig overal op internet te koop.



Bente van Leeuwen - Filosoof

## De Braak

Laatst ontdekte ik Landgoed De Braak in Paterswolde. Na wat binnensmonds vloeken (Hoezo ontdek je dit nu pas? Ken je omgeving een beetje, potverdorie!), kon het genieten beginnen. Groot is het niet, bijzonder wel. Het parkbos barst van de kronkelpaden, imposante bomen en schattige vijvertjes. Het Rijksmonument werd rond 1700 ontworpen door Lucas Pieter Roodbaard en is daarmee het oudste bezit van Natuurmonumenten in Noord-Nederland. Die voelbare historie maakt het absoluut een bezoek waard.

Mark Sekuur - Sociaal-ruimtelijk adviseur en hogeschooldocent

## Van de kaart

Ook zo’n fan van kaarten? Mijn vaste databronnen zijn de mooie historische kaarten van [Topotijdreis.nl](http://Topotijdreis.nl) en inzichtelijke hoogtekarten via [AHN.nl](http://AHN.nl). Maar als je op zoek bent naar wat meer humoristische kaarten, bezoek dan eens [@amazingmap](https://twitter.com/amazingmap) op Twitter. Wist je bijvoorbeeld dat Japan verder oostelijk, westelijk, noordelijk en zuidelijk gelegen is dan Korea? En dat Sierra Leone het meest ronde land ter wereld is?

Mans Schepers - Archeoloog en landschapshistoricus

## Wierdenlandschap

Wetenschappers doen de laatste jaren veel onderzoek naar terpen en wierden in Drenthe, Groningen en Fryslân. De academische omgeving biedt ruimte voor verdieping en moeilijke detailstudies. Helaas zijn goed leesbare, fraai geïllustreerde en tegelijkertijd inhoudelijk solide publieksboeken nog steeds dun gezaaid. Ben Westerink levert met *Wierdenlandschap* een prachtig boek af, waarin hij de cultuurlandschappelijke diversiteit van het Groningse kleigebied overtuigend toelicht.

Maarten Meester - Docent filosofie en literatuur, schrijver

## Stem aan niet-mensen

Zijn alvleesklierkanker? ‘Liever had ik die niet gehad’, zei de onlangs overleden Franse filosoof Bruno Latour (1947-2022) daarover. Om zijn ziekte vervolgens te relativiseren tot ‘slechts een minuut’ van de huidige crises. Wie de achtergronden van die crises wil begrijpen, kan niet om Latours denken heen. Hij laat zien hoe voor onze moderne maatschappij kenmerkende tegenstellingen ons denken en handelen verlammen. Denk aan cultuur-natuur en actief-passief. Sinds de wetenschappelijke revolutie doen we alsof wij mensen de enige acterende wezens zijn, tegen het passieve en onveranderlijke decor van de natuur. Maar mede

dankzij deze dwarse denker beginnen we te begrijpen dat – om maar iets te noemen – CO<sub>2</sub>-deeltjes ook handelen en dat oceanen ook belangen hebben. Nu schreef Latour zelf goed, maar niet altijd even begrijpelijk. Voor wie een heldere Nederlandstalige inleiding tot zijn werk zoekt, is er sinds kort *De constructie van de wereld* van Arjen Kleinherenbrink.

Tjesse Riemersma - Filosoof en journalist

## Humor út de wâlden

Hoogleraar Fries Goffe Jensma is met pensioen en de Rijksuniversiteit Groningen is niet van plan een nieuwe aan te stellen. Columnist Asing Walthaus was er onlangs in de *Leeuwarder Courant* niet zo rouwig om: ‘Als het om de status van de taal gaat is een literair meesterwerk uit die taal van meer waarde dan iemand die er hoogleraar in is’. Ik kies geen kant in de discussie, maar wil alleen even opmerken dat zo’n literair meesterwerk in deze tijd dan niet al te lang moet zijn. Anders-leest-de-jeugd-het-niet. De nichemarkt van beknopte, Friese literatuur wordt gelukkig al enkele jaren bespeeld door Nyk de Vries, wiens boeken mij Fries leerden lezen en schrijven. Een aantal ultrakorte verhalen, vaak niet langer dan honderd woorden, is twee jaar geleden gebundeld in *It bêste fan Nyk de Vries. Humor út de wâlden*. Het boekje is prachtig geïllustreerd door nog zo’n aparte *struner*, Willie Darktrousers. Voor wie geen Fries leest, zijn er genoeg boeken van De Vries in het Nederlands vertaald. Mijn favoriet is *Prospero*.

Reyer Boxem - Fotograaf

## Exit Fryslân

In de afgelopen tweeëneenhalve eeuw vond Friesland zichzelf uit als de meest eigenzinnige provincie van Nederland. Met een eigen taal, een langere geschiedenis dan die van Nederland zelf en bewoond door een vrijheidslievend volk dat zich voortdurend aan vreemde dwang ontworstelde. Hoe vergaat het die cultuur in onze tijd van globalisering en van globale crises? Welke kansen heeft ze nog, welke hoop kan ze nog bieden? En wat kan in een periode van groeiende wereldgelijkvormigheid überhaupt de betekenis van een plaats – een eigen plek – nog zijn? De essays en artikelen in *Exit Fryslân* vormen een zoektocht naar een antwoord. Auteur Goffe Jensma (1956) is emeritus hoogleraar Friese taal- en letterkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen.



Leonie Wendker - Architectuur- en stedenbouwhistoricus, adviseur en projectleider

## Hi-Lo

De zomer is nog ver weg, maar toch alvast een manifestatie om goed in de gaten te houden en wellicht een mooie activiteit voor volgend jaar. Hi-Lo is een nieuwe manifestatie van beeldende kunst rond de Waddenzee. In Noord-Holland, Friesland en Groningen veranderen de kuststrook en de Waddeneilanden in een grote expositieruimte. Hi-Lo voert de bezoeker naar bijzondere locaties in de buitenlucht, en naar binnen bij grote en kleine instellingen in dit uitzonderlijke gebied. Kijk op [hi-lo-art.com](http://hi-lo-art.com).

Yara Meilink - Student journalistiek

## Pluviertjes en ik

Afgelopen winter zocht ik voor een Noorderbreedte-artikel naar rapporten over de stand van de Waddennatuur. Op de voorpagina van één van die rapporten stuitte ik op een klein cadeautje in de vorm van een gedicht. De tekst van J.C. van Schagen lees ik sindsdien geregeld, gewoon omdat ik hem mooi vind. Ik deel hem graag.

*pluviertjes en ik  
tippelend langs de vloedzoom  
heel in de vroegte*

*een zonnige mist  
heeft alle ding gekamerd  
we zijn zeer geheim*

*ergens is een boot  
zachtjes stampend in de mist  
je kan haar niet zien*

*pluviertjes en ik  
scharrelend langs de vloedrand  
niemand die het weet*

Uit *Ik ga maar en ben*, J.C. van Schagen.



Aan de rand van de stad Groningen, verstopt tussen het groen, bevindt zich een regelarm, eigenzinnig ‘dorpje’. Krakkers en woonwagenbewoners trokken hier in 2001 naartoe om de vrijheid te vinden.

# STADSNOMADEN HOENDIEP

‘Ik ben een buurtbieb aan het maken.’ Jazzmuziek en klusgeluiden ontsnappen uit de werkplaats van Pink Smeenge (63). De houtbewerker is druk in de weer met zijn zaagmachine, een paar stappen verwijderd van zijn verblijf. ‘Het is heerlijk om hier in eigen tempo bezig te zijn. Voor veel mensen is geld erg belangrijk. Nou, geef mij maar tijd.’ Smeenge woont in een afgelegen deel van de gemeente Groningen, aan het Hoendiep. Op deze bosrijke locatie is ruimte voor zeventien percelen, die plaats bieden aan houten huisjes en woonwagens.

## Ruig clubje

De gemeente bood Smeenge en andere huurders 21 jaar geleden deze plek aan. Velen van hen woonden hiervoor op het EnCeHa-terrein, gelegen bij het spoor aan de Admiraal de Ruyterlaan. Hier werd sinds 1977 een pand gekraakt en het gebied liep snel vol met woonwagenbewoners. Smeenge loopt naar een kast en komt terug met een zwarte map, gevuld met documenten over die tijd. ‘Hier. Een brief van de gemeente. Iemand uit de buurt beklagde zich over ons. Hij sprak over “een broeinest van ongedierte”’. Met een schalkse glimlach: ‘Tja, eerlijk is eerlijk. Het was ook wel een wat ruig clubje.’ Een nieuw bestemmingsplan dwong hen er uiteindelijk toe om te verkassen. Het kraakpand en de woonwagens maakten plaats voor reguliere woningen. ‘Een flinke klap voor de bewoners’, zegt Smeenge. Een stap naar de rechter bood geen soelaas, en dus moesten

ze hun geluk ergens anders beproeven. In eerste instantie moesten de stadsnomaden zelf uitzoeken waar er plaats was voor hen. Dat viel niet goed. ‘We stapten naar de gemeenteraad en zochten de media op. Even wat rumoer maken, want dit kon niet zomaar.’ Na veel overleg kwam er een mondeling akkoord. De nomaden kregen een aantal woonlocaties aangeboden. Ze kozen voor het Hoendiep. ‘De gemeente heeft ons dus uiteindelijk goed geholpen.’ ‘En het is mooi dat het voor Groningen ook uit kan’, vindt Smeenge. ‘Maandelijks krijgt het in totaal tweeduizend euro aan huur. Dat is geen vetpot, want de huur is laag. Maar na een aantal jaar heeft het de investering in de nutsvoorzieningen en dergelijke er wel uitgehaald.’ Door het maximum van zeventien woonplaatsen kon niet iedereen mee. Die schifting verliep volgens Smeenge gemakkelijk. Veel bewoners van het EnCeHa-terrein wilden of konden namelijk sowieso geen huur betalen. Zij kozen ervoor om te kraken. ‘Ook wilden we hier mensen hebben die zich zouden gedragen. Dat is gelukt. Natuurlijk, er is soms onenigheid of iemand kijkt eens te diep in het glaasje, maar we houden het hier redelijk keurig. De meesten hebben ook gewoon een baan of eigen bedrijfje. Die vliegen overdag uit naar de stad of elders.’ Het gros van de bewoners is actief in de creatieve sector. Van acteur tot muzikant en van kunstenaar tot meubelmaker. ‘Een ander is weer landmeter, onderwijzer, therapeut of medewerker bij Ikea.’

### ‘Geen vakantiepark’

‘Sommigen gaan na een tijdje weer weg. Voor hen is het alternatieve wonen een fase.’ Om de gewenste sfeer over te brengen houden de bewoners goed of mogelijke nieuwe bewoners in de groep passen. In een algemene vergadering stellen die zich voor. ‘Leeftijd speelt bijvoorbeeld een rol. Iemand in de dertig maakt een grotere kans dan een zeventiger. Dat is vanwege de balans en energie.’

Of de persoon sociaal vaardig is en waarom hij er wil wonen is ook van belang. ‘We willen niet dat iemand ergens anders een huis heeft en dit als zijn zomeroptrekje ziet. Het is geen vakantiepark.’ Terwijl Smeenge in de deuropening van zijn werkplaats een shagje rookt, vertelt hij over de harmonie die er heerst. ‘Iedereen hier wil op deze manier leven. Er is geen behoefte aan auto’s, steen en beton. We zijn een club gelijkgestemden die snel even bij elkaar langsgaat voor een babbeltje. Een commune zou ik het niet snel noemen. Eerder een dorpje binnen de stad.’

Smeenge zegt dat deze groep bewust kiest voor een andere leefvorm. ‘De meesten, ook ikzelf, hebben wel in een normaal huis gewoond.’ De stad heeft een benauwend effect op hen. ‘Hier voelt het vrijer. Geen directe burens, minder contactgeluiden, groen om je heen.’

Ook heerst er een gevoel van gemeenschap en saamhorigheid, onderstreept door georganiseerde samenkomsten. Een filmavond, gezamenlijk groenonderhoud, en zondags kunnen bewoners ontspannen in de zelfgebouwde sauna. Klapstuk is het feest dat doorgaans jaarlijks plaatsvindt. Dan bundelen bewoners hun creatieve krachten en toveren ze het terrein om tot het decor van een klein, sfeervol festival.

### 24 bijzondere locaties

De belangstelling voor een plaatsje is groot. ‘In een maand tijd zijn er vijfhonderd gegadigden. De gemeente zou dan ook meer van zulke locaties kunnen aanbieden.’

Hoediep is niet de enige alternatieve woonplek in de gemeente Groningen met een sterk magnetische werking. Er is een algehele vraagtoename, laat de gemeente weten. Vermoedelijk komt dat omdat meer mensen groener en zelfvoorzienend willen wonen. ‘Ze worden bewuster. Om die reden willen die mensen bijvoorbeeld zonder gas en elektra leven, zijn ze extra zuinig op spullen en kiezen ze voor een composttoilet’, zegt Manon Hoiting van de gemeente Groningen. ‘Ze bekijken de maatschappij met andere ogen.’

Groningen telt 24 locaties met bijzondere woonvormen. Volgens Hoiting is dat een flink aantal, in vergelijking met andere steden. Dit cijfer is het afgelopen jaar overigens gelijk gebleven. De laatste aanvulling is Tiny Houses Westpark geweest, waar eind 2020 ruimte kwam voor dertig kleine, circulaire woningen.

## ‘Wie wil er nou in zo’n betonnen luciferdoos wonen?’



Voor deze alternatieve manieren van wonen is in verhouding meer ruimte nodig dan voor reguliere bouw. ‘Als je op dezelfde plek een flat neerzet, kun je minimaal twintig keer zo veel mensen huisvesten’, vertelt Hoiting. ‘Daarbij vragen mensen bij alternatieve woonvormen om kleine prijzen. Op een overvolle woningmarkt is dat best een uitdaging.’

### Ongebaande paden

Smeenge beseft hoeveel mazzel hij heeft. Nadat hij zijn peukje heeft weggeschoten, start hij de rondleiding over het terrein. ‘Ik zal je laten zien waarom ik hier gelukkig ben.’ Na een paar passen verschijnt achter een flinke rookpluim buurman Rob, de uitvinder van de groep. Hij is een houtkachel aan het bouwen. ‘Het is de bedoeling dat-ie warmte blijft vasthouden. Zodat je kosteloos de kamer kunt verwarmen.’

Als hem wordt gevraagd waarom hij hier is komen wonen, wijst hij naar zijn proefmodel. ‘Dit hoef ik echt niet in de stad proberen te maken. Regels, hè. Bovendien wandel ik niet graag over de gebaande paden. Ik heb tijdenlang in een bejaardenhuis gewerkt. Daar

kwam ik niet uit de verf. Ik heb mijn vrijheid nodig. Nu heb ik gelukkig mijn klusbedrijf, ben ik veel buiten en woon ik hier met een leuke club mensen.’

We lopen verder. Duidelijk wordt dat niet alle bewoners groene vingers hebben. Waar de ene tuin schittert door fruitbomen en kleurrijke bloemen, ligt de andere bezaaid met pallets en losse planken.

In het onderdak is meer eenheid te ontdekken: voornamelijk bescheiden houten woningen. Toch heeft een enkel exemplaar een tweede verdieping. Dat deed de wenkbrauwen bij sommigen fronsen. Smeenge: ‘Als je zo’n woning voor een ton verkoopt, komen er dus ook mensen in die zich dat kunnen permitteren. Je moet dan nog maar zien of zij goed passen tussen de rest. Al moeten zij hier zelf ook maar willen wonen natuurlijk, haha. Ik zie een chirurg hier niet snel een fikkie stoken.’

Smeenge loopt graag over het terrein. ‘Zeker als je even minder in je vel zit. Je komt hier namelijk altijd wel iemand tegen met wie je een praatje kunt maken.’ Hij heeft de woorden

amper uitgesproken of iemand roept zijn naam. ‘Ah, da’s Ilka.’

Een energieke zestiger snelt op ons af, met in haar kielzog Tjitja, haar jack russel. Als Ilka hoort wat de toedracht van ons gesprek is, steekt ze meteen van wal. ‘Ik woon al 41 jaar in een woonwagen. Ik ben meegekomen vanaf de Admiraal de Ruyterlaan. Het was nog een heel gedoe trouwens, dat verhuizen. We moesten hier halsoverkop naartoe in februari. Er lag alleen maar modder.’

Ook zij is erg dankbaar voor deze plek. ‘In de stad kan ik niet aarden. Ik ben overgevoelig, dus al die prikkels daar zijn niet goed voor mij. Bovendien: wie wil er nou in zo’n betonnen luciferdoos wonen? Geef mij dit maar.’

Met enige trots laat ze haar perceel zien. Naast twee smetteloze woonwagens staat een grote verzameling planten, keurig in een rij op haar terras. Aan haar boom bungelen knalrode, volgroeide appels. ‘Hier kan ik bezig zijn in mijn tuin en lekker rommelen aan mijn trekker en brommers, zonder gedoe aan m’n kop.’ Zou ze ooit vertrekken uit dit zonderlinge stukje stad? ‘Nee, schei uit. Alleen tussen zes planken.’ •

# Wat we gemeen hebben

Voor zijn nieuwe boek onderzocht kunst- en cultuurfilosoof Thijs Lijster (RUG) de geschiedenis en toekomst van meenten: weilanden, pluktuinen of zelfs sociale media die niet in privaat maar collectief beheer zijn.

**A**ls kunst- en cultuurfilosoof Thijs Lijster net als de rest van Nederland tijdens de eerste coronalockdown aan de wandel gaat, stuit hij op een gemeenschapstuintje.

Bloemen, planten, een paar bankjes en een insectenhotel. Hij ziet een bord en leest: kom zitten, kruiden en bloemen plukken staat hier vrij – groenten oogsten evengoed, zolang dat voor eigen gebruik is en niet meer dan nodig. Hoe zou het zijn, droomt hij, als een stad of land zo georganiseerd zou zijn als dat tuintje? Lijster realiseert zich heus wel dat het in zo'n tuintje niet altijd vredig verloopt. Sommige mensen zullen niet meehelpen, maar wel plukken. Kinderen voetballen soms de bloemen aan gort, mensen zeuren over de bijen die op het insectenhotel afkomen. 'Maar als we goede afspraken zouden maken, en iedereen zijn verantwoordelijkheden zou kennen, zou het dan niet toch kunnen werken?'

De eerste alinea's van *Wat we gemeen hebben*, het nieuwe boek van Lijster, doen op het eerste oog wat knullig en naïef aan. Een gedeeld tuintje

als model voor een hele maatschappij? Het is niet moeilijk je de buurtbewoners voor te stellen, eindeloos debatterend of er nu maïs of aardappel in de border zal komen. En als het niet om een paar courgettes gaat, maar om meer waardevolle zaken als elektriciteit en huisvesting, zullen mensen dan net zo'n zelfcontrole tonen als wanneer ze plukken in de tuin?

De geschiedenis leert ons echter dat zulke deelconstructies een lange traditie hebben. Voedsel, kennis en gereedschap waren in het verleden vaak in gezamenlijk beheer, waarbij omgangsvormen egoïstisch gedrag in toom hielden. Hun naïeve imago is er daarom misschien grotendeels op geprojecteerd, in de vele pogingen om gedeelde goederen in private handen te krijgen. Zulke pogingen waren er vaak. Veel gemeenschappelijk beheerde domeinen, zogeheten 'meenten', zijn vanaf de achttiende eeuw onteigend en privé-eigendom geworden. Bossen waar iedereen hout mocht sprokkelen, fruitboomgaarden waaruit plukken vrijstond – ze maakten met de opkomst van het kapitalisme langzaam maar ruim baan voor individueel bezit.



Het bekendste voorbeeld zijn de gedeelde weidegronden die ook in Nederland veel bestonden en waar de ‘meent’ de naam aan dankt. Op die zogeheten meenten lieten verschillende boeren hun vee grazen. Het woord, in de noordelijke provincies ook vaak ‘mande’, kom je daarom nog vaak tegen: natuurreservaat Rottige Meente in Weststellingwerf, de straat Mandedijk in het Groningse Winsum of de Mandeweg in Donkerbroek.

De verkaveling en omheining van meenten ging vaak gepaard met het argument dat gedeelde gronden niet zouden werken: het is immers altijd mogelijk voor één boer om zijn koeien zo veel te laten grazen dat er voor de rest niets overblijft. Meenten zouden volgens critici lijden aan de ‘tragedie van de meent’: voor iedere deelnemer zou het rationeel zijn om zo veel mogelijk voor eigen gewin te gaan, ook als dat het collectief schaadt. In private handen zou de grond veel beter en efficiënter gebruikt worden.

### Springlevend

Dat iedere meent uiteindelijk ten onder zal gaan aan individueel gewin, is volgens Lijster onzin, evenals dat het fenomeen voorgoed geschiedenis is. Hij laat zien dat er nog meenten bestaan en bijkomen. Dat zijn weliswaar geen weidegronden, maar ze lijken op de oude meenten. Mensen cultiveren voedselbossen, leggen gemeenschapstuintjes aan en starten kleinschalige energiecoöperaties. Verder moeten we meenten buiten hun traditionele domein denken. ‘Ik zie en behandel de universiteit ook als een meent’, vertelt Lijster als ik hem onderzoek in zijn kantoor op de Rijksuniversiteit Groningen. ‘Studenten zijn geen klanten, ik leer als docent ook van hen. Ik bedoel dat niet op een flauwe manier.’ Wie goed kijkt ontdekt zelfs op het internet meenten zoals Wikipedia, open-source software of collectief beheerde internetfora.

‘Een meent is meer dan een grondstof of ding, hij is ook de gezamenlijke activiteit en de gemeenschap die hem in beheer heeft en de gemeenzin. Oftewel: de buurttuin, het tuinieren, de groep tuinders en de mogelijkheid om meenten te verbeelden.’ Denk bij dat laatste aan de verhalen die erover de rondte doen, de principes waarmee je ze opzet en onderhoudt. De meent is een model voor samenleven en gaat dus veel verder dan enkel een gemeenschapstuintje.

Net zo goed als dat er meenten bijkomen, worden meenten nog onteigend. Altijd is er strijd tussen de gemeenschap en mensen die kansen zien zich te verrijken. ‘In de stad kennen we bijvoorbeeld gentrificatie’, zegt Lijster. Oude arbeiders- of industriewijken die weinig populair zijn, trekken door de lage huurprijzen en (anti)kraakmogelijkheden studenten en kunstenaars aan. ‘De bohemienachtige types. Ze schenken hippe koffie en openen tweedehandswinkeltjes.’ Dat maakt de wijk aantrekkelijk voor buitenstaanders. ‘Projectontwikkelaars kopen grond op, de prijzen stijgen en al snel kunnen de oorspronkelijke bewoners én de studenten het zich niet meer veroorloven er te wonen.

## ‘Collectieve problemen worden gereduceerd tot individuele problemen’

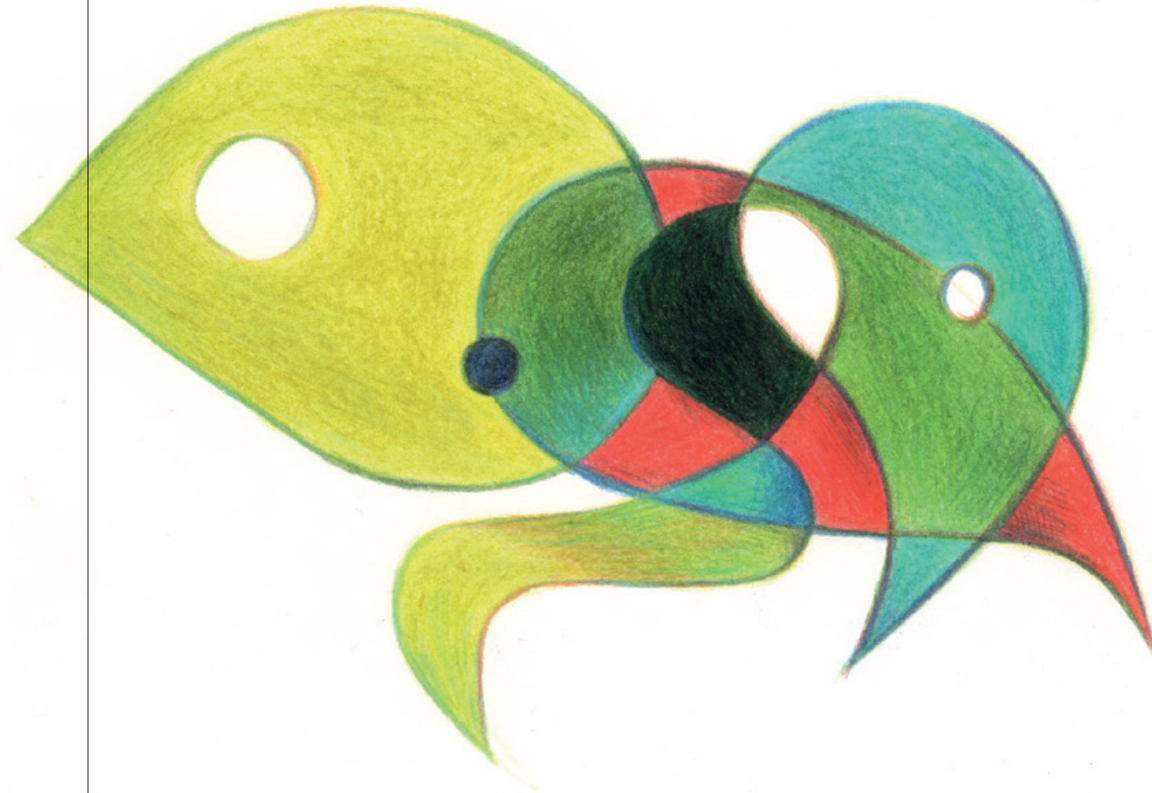
Gentrificatie is een vorm van onteigening. Wie creëert immers in zo’n wijk de waarde? Dat zijn de bewoners, de studenten en creatievelingen. Ze maken sfeer en voegen gebruikswaarden aan het gebied toe. De profiteurs zijn de Prins Bernarden van deze wereld, die de gebruikswaarden toe-eigenen en te gelde maken.’

‘Overigens is er in de stad ook letterlijke onteigening geweest’, voegt Lijster eraan toe, nooit bang om verantwoordelijken aan te wijzen. ‘Veel sociale huur is verkocht aan private investeerders. Dezelfde VVD die dat overzag geeft nu statushouders de schuld van de krapte.’

### Maakbaar individu

‘Dit boek is een vervolg op *De grote vlucht inwaarts* uit 2016. Daarin stel ik dat de maakbaarheid van de samenleving de afgelopen decennia ten grave is gedragen. De Berlijnse muur viel en daarmee ook het socialisme. Onder het neoliberalisme kwam er de maakbaarheid van het individu voor in de plaats, met een nadruk op eigen verantwoordelijkheid en zelfredzaamheid.’

Lijster noemt de *carbon footprint*. Daarmee kan de totale uitstoot van broeikasgassen van één persoon worden uitgedrukt. Saillant is echter dat het oliemagnaat BP was die het rekeninstrument populariseerde. Waarom zou die dat doen? ‘Collectieve problemen worden gereduceerd tot individuele problemen.’ In plaats van de oliebedrijven aan te pakken met beleid en rechtspraak, meent Lijster, wordt iedere burger opgeroepen in de eerste plaats naar zijn of haar eigen gedrag te kijken. Ook dichterbij huis, als er klachten zijn over de wildgroei aan afzichtelijke grijze distributiecentra aan de randen van onze steden, hoort Lijster soms: ‘De consument wil nu eenmaal pakketjes.’



‘*De grote vlucht inwaarts* was een kritiek op het idee van het zelfvoorzienende, autonome individu’, gaat hij verder. ‘Dat is namelijk heel kwetsbaar, zo laat corona zien, zowel in de medische als economische zin. Je zag de afgelopen jaren de noodzaak van solidariteit en vangnetten, vanuit de staat maar ook vanuit informele netwerken.’

In zijn nieuwe boek onderzoekt Lijster de meent als antwoord op de individualisering. ‘Je hoort mensen als Bas Heijne en Jan Terlouw dikwijls zeggen: we hebben weer een wij-gevoel nodig. Ik deel dat, maar bij hen is dat gevoel slechts een verhaal. Een werkelijke gemeenschap is materieel, er wordt “iets” gedeeld: een landschap of wat ooit een openbare nutsvoorziening heette. Als die fysieke dingen wegvallen, als bijvoorbeeld collectieve energie- en spoorbedrijven geprivatiseerd worden, is het niet bijzonder dat ook het gevoel verdwijnt.’

Rechts heeft met een sterke nadruk op nationale of etnische identiteit een antwoord op het neoliberale individualisme gevonden. ‘Tegelijkertijd wil rechts niets doen aan de werkelijke omstandigheden.’ Rechts creëert een wij-gevoel, terwijl het de dingen die zo’n

‘wij’ in werkelijkheid deelt om zeep helpt met privatiseringen, bezuinigingen en belastingverlaging voor de rijken.

*Wat we gemeen hebben* is daarom een oproep om wat we delen te koesteren en om nieuwe meenten op te tuigen. ‘Maar mijn boek is geen blauwdruk voor nieuwe politiek. Als filosoof ben ik niet goed in beleidsvoorstellen.’

### Democratie in het klein

Bij tijden klinkt Lijsters verhaal als oude wijn in nieuwe zakken, al smaakt de wijn nog goed. In gezamenlijk overleg principes opstellen voor samenleven, elkaar daar verantwoordelijk voor houden: beschrijft hij met de meent niet simpelweg een democratie in het klein? ‘Dat klopt, zolang je de democratie ziet als meer dan stemmen.’ Democratie is meer dan de Tweede Kamer. Het is een model voor samenleven dat ook buiten Den Haag nageleefd zou moeten worden. Democratische principes zouden zagezegd ook op de werkvloer of in de publieke ruimte moeten gelden. ‘Veel mensen noemen zich democraat, behalve tussen negen en vijf.’ Dan luisteren we naar de manager. ‘Neoliberalisme is ook een gebrek aan democratie: toen energiebedrijven geprivatiseerd werden, raakten we immers democratische controle kwijt.’

Maar worden mensen dan niet doodziek van al het vergaderen? ‘Ik hoor die reactie vaker: mensen zijn niet geïnteresseerd in meedenken. Dat geloof ik niet. Desinteresse komt vaak, zoals hier op de universiteit, omdat medewerkers- en studentenraden tandoeloes zijn gemaakt en vooral reeds vastgestelde zaken op het bord krijgen.’ Hij lacht: ‘*freedom is an endless meeting.*’ •



# Andere klanken

Andere klanken, een ander schrift en ook nog een pittige grammatica. De Nederlandse taal bezorgt Danait Alem Ghidey (21) behoorlijk wat hoofdbrekens. Maar ze zet alles op alles tijdens haar driejarige inburgeringsprogramma. Zonder dat diploma geen toelating tot het mbo, weet de Eritrese. En mbo is wel haar streven.

Dankzij haar inzet zit Alem Ghidey bij de taallessen in een buurtcentrum in Bellingwolde inmiddels een groep hoger dan haar moeder. Moeder komt – mits ze zeshonderd uur naar school is geweest – straks in aanmerking voor vrijstelling van een inburgeringsdiploma.

Op een maandag na de les doet Alem Ghidey haar verhaal, terzijde gestaan

door docent Nederlands-als-tweede-taal Henriëtte van der Laag en de Soedanese taalvrijwilliger Ayda Ahmed. Ahmed is al 31 jaar in Nederland en op en top ingeburgerd.

Danait Alem Ghidey is sinds eind 2020 in Nederland. Met haar moeder, zussen en broertje heeft ze zich toen bij vader gevoegd in Vlagtwedde, gemeente Westerwolde. Vader was al eerder gevlucht, om te voorkomen dat hij onder de wapenen moest op gezag van dictator Isaias Afewerki.

Het gezin Alem Ghidey woont in een rijtjeshuis, waar Danait een kamer deelt met haar zus Josan. Danait is absoluut blij om te mogen leven in een vrij land. Maar haar gezicht betreft als ze vertelt over oma en opa. Opa, van moederskant, is

## **Danait Alem Ghidey**

Geboren 27 mei 2001 in Asmara, Eritrea

Is statushouder en inburgeraar

Noorderling sinds november 2020

Woont in Vlagtwedde

Huisgenoten vader Alem Ghidey (46), moeder Semhar Yakob Akal (38), zussjes

Josan (19) en Rufta (10), broertje Kidas (7)



in 2019 overleden. Er voor oma zijn is moeilijk over zo'n grote afstand. Wifi is in Eritrea niet zo gangbaar als hier. En oma is ook niet handig met digitale dingen.

Werken in de zorg trekt Alem Ghidey. En dan een eigen huis, trouwen en twee kinderen. Een Eritrese jongen uit Zwolle heeft belangstelling getoond voor haar, maar haar hoofd staat nog niet naar vriendjes. De dagen gaan op aan de inburgering en het leven met haar familie thuis. Ze helpt haar moeder in het huishouden, kijkt 's avonds tv met de familie. Soms gaat het gezin naar de kerk. In Haren vond het een protestantse gemeente waar het zich thuisvoelt.

Danait Alem Ghidey laat een foto zien. Met broertje Kidas in het pierenbadje van een zwembad. Kidas en het kleinste zusje Rufta zitten op zwemles. Ook Danait wil leren zwemmen, maar het is er nog niet van gekomen.

Soms gaat ze met haar zus winkelen in Groningen. Of ze spreekt af met vrienden uit de Eritrese gemeenschap. Deze zomer bezochten ze een concert van de Eritrese singer-songwriter Robel Michael. Met Nederlandse jongeren gaat Alem Ghidey nauwelijks om. De Soedanese Ayda moedigt haar bezorgd aan dat wel te doen. Alem Ghidey zegt dat ze wel zou willen, maar dat het moeilijk is met de taal. In Vlagtwedde wonen helaas ook vooral ouderen, heeft ze geconstateerd.

Taaldocent Van der Laag weet hoe het werkt bij asielzoekers. Vaak blijven ze hangen in hun eigen bubbel, klampen zich vast aan hun eigen kring. Met alle gevolgen van dien. Na elke vakantie is het Nederlands van Alem Ghidey achteruitgegaan, omdat ze dan een poos alleen haar moedertaal Tygrinya heeft gesproken. Begin dit jaar was het in dat opzicht ook schrikken. Door een wetswijziging moest de gemeente Westerwolde per 1 januari de inburgeringscursussen organiseren en deed het Noorderpoortcollege in Winschoten dat niet langer. Pas in februari kregen de statushouders een uitnodiging voor de cursusdoorstart. Toen was er zo veel weggezaakt dat ze haast weer van voren af aan konden beginnen met de stof.

Alem Ghidey krijgt ook ondersteuning van vrijwilligers van het Taalhuis in Vlagtwedde. Die doen spraakoefeningen en taal-spellen met haar. Haar NT2-docent heeft nóg iets bedacht om de inburgering en integratie te bespoedigen. Alem Ghidey mag sinds kort twee dagen per week meehelpen op een peuter-speelzaal in Winschoten. •

# De actualiteit verdient meer Noorderbreedte

**D**e thema's van Noorderbreedte zijn relevanter dan ooit. De stikstofproblematiek zet de spanningen tussen landbouw en natuur op scherp. Klimaatverandering en ecologische destructie zijn aan de orde van de dag. Zonneparken, windmolens, kabels en hoogspanningsmasten vereisen een plek in het landschap. Aan de randen van steden komt de woonvraag in botsing met natuur, of halen de grijze distributiecentra al het plezier uit een fietsreis tussen stad en platteland. In het Noorden zijn onderhand plannen voor meer dan 200 duizend woningen, een Lelylijn, een waterstofeconomie, dubbele dijken en vele andere ingrepen in het landschap. De actualiteit verdient meer Noorderbreedte. Nederland heeft 'ruimtehang', zoals dat dan weleens heet, en het Noorden lijkt voor de rest van het land soms niet meer dan een smakelijke, open vlakte. Noorderbreedte wil de komende jaren nog sterker aandacht vragen voor het noordelijke landschap, zeker nu de druk erop groeit. We werken aan een sterkere aanwezigheid op het internet en zoeken de samenwerking op met andere partijen als Noorderlicht, de Waddenacademie, Platform GRAS en de Landschapstriënnale. We proberen nog meer tijd en middelen vrij te maken voor diepgravende journalistiek, essays en bijzondere fotografie en kunst. Noorderbreedte financieel rondkrijgen, is ieder jaar een uitdaging. Subsidies voor geschreven media zijn niet meer zo talrijk als ze ooit waren en de papierenprijzen stijgen. Volgend jaar zijn we helaas genoodzaakt ons abonneegeld te verhogen naar € 52,50. Wel hebben we voor studenten een optie toegevoegd. Die kunnen het eerste jaar voor slechts € 25 abonnee worden.

Wie wat kan missen, vragen we daarnaast een donatie te doen. Om ook online te groeien en nieuwe generaties Noorderbreedte-abonnees beter te bedienen, is geld nodig. Betrouwbare informatie verzamelen en kritiek formuleren kost tijd en energie, en in ons dagelijks werk merken we dat we daar altijd meer van zouden willen hebben. Met jouw donatie betalen we onze schrijvers, fotografen en redacteuren.

Dit nummer is het laatste van jaargang 46. Het is ook het laatste nummer dat onder hoofdredacteur Bente van Leeuwen verschijnt. Op de website en in dit nummer neemt ze afscheid van jullie. We gaan haar inzet en betrokkenheid erg missen. Adjunct-hoofdredacteur Tjessa Riemersma neemt tijdelijk haar werkzaamheden over terwijl we zoeken naar een nieuwe invulling van de hoofdredactie.

## Hoe we verder kunnen

Het eerste nummer van jaargang 47 wordt bijzonder. We werken hiervoor samen met Noorderlicht. *Hoe we verder kunnen* is volledig gewijd aan de toekomst van het aardbevingsgebied en zal in verband met de planning van de parlementaire enquête al in januari 2023 op je deurmat vallen. Het nummer valt samen met twee tentoonstellingen. Tussen 3 februari en 2 maart opent Museum aan de A Groningen de deuren voor *De Groninger Galerij – Portretten uit het aardbevingsgebied*. Tussen 26 februari en 23 april is er in Museum Beeld & Geluid Den Haag een expositie met video-beelden die bij de portretten zijn gemaakt. Noorderbreedte-lezers zijn van harte uitgenodigd voor de opening. Houd onze website in de gaten voor lezersacties. •

# Nb

## Sluit je aan bij Noorderbreedte

Word jij ook gedreven door liefde voor het Noorden? Met onafhankelijke journalistieke publicaties in tijdschrift Noorderbreedte inspireren we tot zorgvuldige omgang met onze leefomgeving. Tips en suggesties over bijdragen kun je sturen naar [redactie@noorderbreedte.nl](mailto:redactie@noorderbreedte.nl)

Stichting Noorderbreedte bestaat dankzij abonnees en donateurs. Abonneer je of doneer via [noorderbreedte.nl](https://noorderbreedte.nl). Abonnees ontvangen jaarlijks alle uitgaven van Noorderbreedte en toegang tot online premium content voor € 50

### Bestuur

Willem Smink, voorzitter  
David Inden, penningmeester  
Alie Alserda, secretaris  
Sandra van Assen, Hendrik Oosterveld en Tjerd van Riemsdijk  
[stichting@noorderbreedte.nl](mailto:stichting@noorderbreedte.nl)

### Zakelijke leiding

Erik Moesker  
[erik@noorderbreedte.nl](mailto:erik@noorderbreedte.nl)

### Kantoor en adres

Noorderbreedte, Akkerstraat 99A,  
9717 KZ Groningen

Los nummer kopen? Verhuis je of heb je andere ledenzaken te melden? Je kunt daarvoor terecht op [noorderbreedte.nl](https://noorderbreedte.nl) onder 'tijdschrift' en de subtitel 'mijn abonnement'. Of ga naar [aboland.nl](https://aboland.nl) om contact op te nemen met onze abonneeservice, Abonnementenland.

De volgende Noorderbreedte verschijnt op 12 januari 2023

[noorderbreedte.nl](https://noorderbreedte.nl)  
ISSN 0166-4948

### Hoofdredacteur

Bente van Leeuwen

### Adjunct-hoofdredacteur

Tjessa Riemersma

### Eindredactie

Maarten Meester

### Webredacteur

Yara Meilink

### Redactie

Dorine van den Beukel, Kim van Dam, Robin Kramer, Mans Schepers, Mark Sekuur, Leonie Wendker en Freya Zandstra

### Medewerkers

Ineke Aarens, Ina Bos, Redmar Bosma, Anna Dijk, Ellis Ellenbroek, Ankie Lok, Wim Melis, Ineke Noordhoff, Herman Vogt en Paul Q. de Vries

### Beeldredactie

Reyer Boxem

### Beeld

Reyer Boxem, Harry Cock, Heleen Haijtema, Wytze Hoogslag, David Maisel, Marieke Kijk in de Vegte, Sebastiaan Rodenhuis, Susan Schuls en Kalle Wolters

### Grafisch ontwerp

Shootmedia

### Font

Agipo – radimpesko.com  
Cigars – heavyweight-type.com

### Lithografie en druk

Drukkerij Raddraaier, Amsterdam



**Betrokken bij het Noorden  
Jij ook? Word abonnee!**  
[noorderbreedte.nl](http://noorderbreedte.nl)